

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**Η ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ
ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ. Η ΥΠΕΡΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΚΟΙΝΟ ΔΙΚΑΙΟ**

PROJECT TITLE

**HUMAN DIGNITY AND LIBERTY OF PERSONALITY DEVELOPMENT. THE
INFLUENCE OF CONSTITUTIONAL REGULATION IN COMMON LAW**

ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΚΑΠΡΕΛΗ Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ

ΑΘΗΝΑ 2004

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

1. Κατοχύρωση Ατομικών δικαιωμάτων - Ιστορική επισκόπηση – ατομικά δικαιώματα στη διεθνή έννομη τάξη – ατομικά δικαιώματα στην ευρωπαϊκή κοινοτική έννομη τάξη – ατομικά δικαιώματα και ελληνικά Συντάγματα 2. Ανθρώπινη αξία και ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας – Εννοιολογικός προσδιορισμός των άρθρων 2παρ1Σ και 5παρ1Σ – Νομική φύση – Αποδέκτες των συνταγματικών επιταγών 3. Επίδραση της Υπερνομοθετικής ρύθμισης στο κοινό δίκαιο – όρος τριτενέργεια – νομική θεμελίωση – διακρίσεις 4. Επίδραση της Υπερνομοθετικής ρύθμισης στο αστικό δίκαιο – δικαίωμα στη προσωπικότητα του άρθρου 57ΑΚ – Θέση της ελληνικής Νομολογίας – Επίδραση της Υπερνομοθετικής ρύθμισης στο ποινικό δίκαιο

ABSTRACT

1. Consolidation of individual rights – historical review – individual rights in the international legal order – individual rights in the European community law – private rights and Greek Constitutions 2. Human dignity and liberty of personality development – Conceptual determination of constitutional articles 2§ 1 and 5§ 1 – legal nature – receivers of constitutional regulation 3. Influence of constitutional regulation in common law – the term “third part effect” – legal foundation – distinctions 4. Influence of constitutional regulation in civil law – right of personality (article 57) – position of Greek jurisprudence – influence of constitutional regulation in penal law.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚ : Αστικός Κώδικας

ΑΠ : Άρειος Πάγος

Βλ. : Βλέπε

ΔΕΚ : Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Διδικ : Διοικητική Δίκη (περιοδικό)

ΔΣΑΠΔ : Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα του ανθρώπου

ΕΔΔΑ : Ευρωπαϊκό δικαστήριο δικαιωμάτων του ανθρώπου

ΕΕ : Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΕργΔ : Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου (περιοδικό)

ΕΚΑΧ : Ευρωπαϊκή Κοινότητα άνθρακα χάλυβα

ΕλλΔνη : Ελληνική Δικαιοσύνη (περιοδικό)

ΕΟΚ : Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

ΕΣΔΑ : Ευρωπαϊκή Σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου

ΕφΑθ : Εφετείο Αθηνών

ΝοΒ : Νομικό Βήμα (περιοδικό)

όπ. π. : Όπου παραπάνω

Σελ. : Σελίδα

ΣτΕ : Συμβούλιο της Επικρατείας

ΤοΣ : Το Σύνταγμα (περιοδικό)

Υ : Υπεράσπιση (περιοδικό)

ΧρΙΔ : Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (περιοδικό)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ	6
II. Η ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ. Η ΥΠΕΡΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΚΟΙΝΟ ΔΙΚΑΙΟ.....	6
1. ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.....	6
<i>1.1 Η Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στη διεθνή έννομη τάξη.....</i>	<i>6</i>
1.1.1 Η Παγκόσμια Διακήρυξη δικαιωμάτων του ανθρώπου.....	6
1.1.2. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του ανθρώπου.....	7
α) Γενικά	7
β) Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δικαιωμάτων του ανθρώπου.....	7
γ) Η νομολογία του ΕΔΔΑ.....	8
δ) Η ΕΣΔΑ και η εσωτερική ελληνική έννομη τάξη	11
1.1.3 Το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα	13
<i>1.2 Η Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στην ευρωπαϊκή κοινοτική έννομη τάξη.....</i>	<i>13</i>
1.2.1 Οι ιδρυτικές Συνθήκες	13
1.2.2 Η προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ- Σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος και Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων	15
1.2.3 Κοινοτικό δίκαιο και εσωτερική ελληνική έννομη τάξη	16
<i>1.3 Η Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στα ελληνικά Συντάγματα.....</i>	<i>17</i>
2. ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΞΙΑ – ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ.....	19

2.1	<i>Εννοιολογικός προσδιορισμός των άρθρων 2§ 1Σ και 5§ 1Σ.....</i>	19
2.1.1	Το περιεχόμενο της ανθρώπινης αξίας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας.....	19
2.1.2	Νομική φύση και Αποδέκτες των συνταγματικών επιταγών των άρθρων 2§1Σ και 5§1Σ	22
2.2	<i>Η επίδραση των υπερνομοθετικών ρυθμίσεων 2§1Σ και 5§1Σ στο κοινό δίκαιο ..</i>	25
2.2.1.	Η Προβληματική της «τριτενέργειας»	25
α)	Γενικά	25
β)	Ο όρος «τριτενέργεια»	26
γ)	Η νομική θεμελίωση της «τριτενέργειας»	26
δ)	Διακρίσεις της «τριτενέργειας»	28
2.2.2.	Η επίδραση των υπερνομοθετικών ρυθμίσεων στο Αστικό Δίκαιο.....	30
α)	Η επίδραση των υπερνομοθετικών ρυθμίσεων στο δικαίωμα της προσωπικότητας (άρθρο 57 ΑΚ)	30
β)	Ελληνική νομολογία	31
2.2.3	Η επίδραση των υπερνομοθετικών ρυθμίσεων στο Ποινικό δίκαιο	36
III.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	38
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	39
	ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ.....	41
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ.....	42

I. ANTIKEIMENO

Η προστασία της αξίας και της προσωπικότητας του ανθρώπου αποτελεί προτεραιότητα για πολλά σύγχρονα δικαιικά συστήματα, ενόψει μάλιστα των πρόσφατων τεχνολογικών, κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων. Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση της σχέσεως των συνταγματικών ρυθμίσεων για την προστασία της αξίας του ανθρώπου (2παρ1Σ) και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του (5παρ1Σ) με τις διατάξεις του κοινού δικαίου που αφορούν ιδίως στο δικαίωμα της προσωπικότητας, θέτοντας έτσι το ερώτημα του κατά πόσο και με ποιες διαδικασίες οι υπερνομοθετικές αυτές ρυθμίσεις επιδρούν στο χώρο του κοινού δικαίου. Πρόκειται για γενικούς δεσμευτικούς κανόνες που αποτελούν μία ενότητα με τις κοινές νομοθετικές διατάξεις ή για προγραμματικές απλώς κατευθυντήριες διατάξεις χωρίς νομικό περιεχόμενο; Ποια η πρακτική σημασία μιας ενδεχόμενης επίδρασης των υπερνομοθετικών διατάξεων στο κοινό δίκαιο ιδιωτικό-ποινικό; Αυτά είναι κάποια από τα επιμέρους ερωτήματα τα οποία θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε και να απαντήσουμε. Προηγουμένως όμως κρίνεται αναγκαίο να προβούμε σε μία ιστορική επισκόπηση της κατοχύρωσης των ατομικών δικαιωμάτων προκειμένου να αντιληφθούμε την αναγκαιότητα ύπαρξης μιας πολυεπίπεδης προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων που άπτεται τόσο του διεθνούς όσο και του ευρωπαϊκού-κοινοτικού δικαίου.

II. Η ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ. Η ΥΠΕΡΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΚΟΙΝΟ ΔΙΚΑΙΟ

1. ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

1.1 Η Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στη διεθνή έννομη τάξη

1.1.1 Η Παγκόσμια Διακήρυξη δικαιωμάτων του ανθρώπου

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τις φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκειά του από τα ολοκληρωτικά καθεστάτα, αρχίζει πλέον να γίνεται συνείδηση ότι η προστασία του ανθρώπου αποτελεί πολύ σημαντική υπόθεση για να αφεθεί αποκλειστικά στα εθνικά κράτη υπό την απειλή επιβολής ενός καθεστώτος εκμηδένισης της ανθρώπινης προσωπικότητας. Έτσι στις 10 Δεκεμβρίου του 1948 οι εκπρόσωποι 48 λαών συνέρχονται

για να βάλουν τα θεμέλια μιας διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καταλήγοντας στη *Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Η Διακήρυξη εστιάζεται στις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες, ενώ οι περισσότερες διατάξεις οικονομικού και κοινωνικού περιεχομένου είναι χαλαρές, ασαφείς και προσλαμβάνουν έναν μάλλον προγραμματικό χαρακτήρα.¹

1.1.2. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του ανθρώπου

α) Γενικά

Η αμφίβολη όμως νομική δεσμευτικότητα του κειμένου αυτού και ο ανεπαρκής διεθνής μηχανισμός για τη τήρησή του οδήγησαν γρήγορα στην ίδρυση του συμβουλίου της Ευρώπης και στην υπογραφή της *Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* στις 4/11/1950. Αν και η ΕΣΔΑ στο προοίμιό της κάνει μνεία στην Οικουμενική Διακήρυξη και στα δικαιώματα που αυτή περιλαμβάνει, ως προς τα ουσιαστικά δικαιώματα που κατοχυρώνει είναι ένα κείμενο σαφώς πιο συντηρητικό. Η ΕΣΔΑ παραλαμβάνει σε γενικές γραμμές από την Οικουμενική διακήρυξη το κατάλογο των κλασικών ατομικών δικαιωμάτων, αντιγράφοντας μάλιστα πολλές φορές τη φραστική διατύπωση. Σημαντικός όμως αριθμός δικαιωμάτων της ΟΔΔΑ δεν περιλαμβάνεται στο δίκαιο της Σύμβασης. Πρόκειται κυρίως για κοινωνικά δικαιώματα.

β) Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δικαιωμάτων του ανθρώπου

Η καινοτομία όμως της ΕΣΔΑ έγκειται στην κατοχύρωση όχι μόνο ουσιαστικών δικαιωμάτων αλλά και του δικαιώματος του ατόμου να προσφεύγει στο δικαιοδοτικό της μηχανισμό. Έτσι λοιπόν η Σύμβαση θεσμοθετώντας το *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* καθιερώνει «πέρα από ένα δίκτυο αμοιβαίων διμερών δεσμεύσεων, αντικειμενικές υποχρεώσεις που ωφελούνται από μία συλλογική εγγύηση μέσω του δικαιοδοτικού της μηχανισμού».² Το ΕΔΔΑ είναι σύμφωνα με τα άρθρα 33 και 34 της ΕΣΔΑ (όπως ισχύουν μετά την τροποποίησή τους με το 11^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο από τη 1/1/1998) αρμόδιο να εξετάζει τόσο διακρατικές όσο και ατομικές προσφυγές κατά συμβαλλομένων κρατών για παραβίαση είτε της Σύμβασης είτε των επικυρωμένων από αυτά Πρωτοκόλλων. Το συμβαλλόμενο κράτος οφείλει να συμμορφώνεται με τυχόν

¹ Εμ. Ρούκουνας, Διεθνής προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1995, σελ 73

² ΕΔΔΑ, Υπόθεση Ιρλανδίας κατά Ην. Βασιλείου, Α25, σελ.90

καταδικαστική εις βάρος του απόφαση, τερματίζοντας άμεσα τη παραβίαση και αποκαθιστώντας τη ζημία στο παθόντα. Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει κάνει μέχρι σήμερα σημαντικά βήματα προς τη κατεύθυνση μιας πραγματικής διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αναπτύσσοντας δυναμικά το κανονιστικό περιεχόμενο των διατάξεων της ΕΣΔΑ.³

γ) Η νομολογία του ΕΔΔΑ

Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποιες από τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ που αποτέλεσαν σημείο αναφοράς για την πληρέστερη προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση της *Ιρλανδίας κατά Ην. Βασιλείου* της 18/1/1978 με την οποία το δικαστήριο τόνισε την παραβίαση του άρ.3 της Σύμβασης για την απαγόρευση βασανιστηρίων. Με σκοπό να αντιμετωπιστεί η πιο βίαιη τρομοκρατική δραστηριότητα που γνώρισαν ποτέ τα δύο τμήματα της Ιρλανδίας, οι βρετανικές αρχές έθεσαν σε ισχύ από τον Αύγουστο του 1971 έως το Δεκέμβριο του 1975 μία σειρά έκτακτων μέτρων σύλληψης, κράτησης και ανάκρισης και συγκεκριμένα 5 ιδιαίτερες τεχνικές που περιελάμβαναν κάλυψη κεφαλής με μαύρο σάκο, όρθια στάση των κρατουμένων για αρκετές ώρες, τοποθέτησή τους σε χώρο που ακουγόταν ισχυρό σφύριγμα, στέρηση ύπνου, ξηράς και υγρής τροφής. Αποτέλεσμα των ιδιαίτερων αυτών τεχνικών για την απόσπαση ομολογίας ήταν η ύπαρξη καταγγελιών για κακομεταχείριση εκ μέρους των οργάνων της τάξεως. Η υπόθεση έφτασε στο ΕΔΔΑ το οποίο αποφάνθηκε ότι οι 5 τεχνικές χρησιμοποιούμενες σωρευτικά, με πρόθεση και για πολλές ώρες προκάλεσαν σε όσους τις υπέστησαν αν όχι σωματικές κακώσεις, τουλάχιστον έντονους ψυχικούς πόνους. Πρόκειται επομένως για απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση διότι μπορούσαν να δημιουργήσουν αισθήματα φόβου και εξευτελισμού, να μειώσουν ή να κάμψουν τη φυσική ή ηθική υπόσταση των κρατουμένων.

Παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ που προβλέπει το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής επεσήμανε το ΕΔΔΑ σε μία άλλη υπόθεση κατά της Ισπανίας στην υπόθεση *López Ostra* (9/12/1994). Η κυρία López Ostra, ισπανίδα υπήκοος διέμενε με την οικογένειά της σε μία συνοικία στο κέντρο της Lorca, πόλης που συγκεντρώνει βιομηχανίες επεξεργασίας δέρματος. Πολλά βυρσοδεψία εγκατεστημένα στην περιοχή έφτιαζαν ένα σταθμό βιολογικού καθαρισμού και περισυλλογής απορριμμάτων με κρατική επιχορήγηση και σε οικόπεδα που ανήκαν στο δήμο. Η θέση σε

³ Α. Μαγγανάς-Λ. Καρατζά, ΕΣΔΑ, Αποφάσεις κ Πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, 2000-2001, σελ. 67-73, 186-190, 225-228

λειτουργία όμως του σταθμού προκάλεσε την έκλυση αερίων δύσοσμων και επιμολυντικών που οφείλονταν στη κακή λειτουργία του σταθμού. Τα αέρια αυτά προκάλεσαν άμεσα προβλήματα υγείας σε πολλούς κατοίκους της Logca και ιδιαίτερα στη συνοικία της κυρίας Ostra. Μετά από πολλά παράπονα των κατοίκων και βασιζόμενο στα πορίσματα της υπηρεσίας προστασίας του περιβάλλοντος, το δημοτικό συμβούλιο διέταξε την παύση ορισμένων μόνο δραστηριοτήτων, αλλά τη συνέχιση άλλων που μπορούσαν να προκαλέσουν κίνδυνο για την υγεία των περιοίκων. Έτσι η κυρία Ostra απευθύνθηκε στο περιφερειακό δικαστήριο και κατόπιν στα ανώτατα εθνικά δικαστήρια ισχυριζόμενη ότι υπήρξε παράνομη επέμβαση στην ειρηνική απόλαυση του σπιτιού της, προσβολή του δικαιώματος να επιλέγει ελεύθερα την κατοικία της καθώς και προσβολές στη φυσική και ψυχική της υπόσταση χωρίς ωστόσο να δικαιωθεί. Έτσι λοιπόν απευθύνθηκε στη συνέχεια στο ΕΔΔΑ το οποίο θεώρησε αυτονόητο ότι οι σοβαρές προσβολές του περιβάλλοντος μπορούν να επηρεάσουν την καλή κατάσταση της υγείας ενός ατόμου και να βλάψουν την ιδιωτική και οικογενειακή του ζωή χωρίς να θέτουν αναγκαστικά σε κίνδυνο τη ζωή του, ενώ το κράτος οφείλει να εξασφαλίζει μια ισορροπία ανάμεσα στα συμφέροντα των ατόμων και της κοινότητας.

Στην υπόθεση *Informations verein Lentia* και λοιποί κατά Αυστρίας (24/11/1993) το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι παραβιάζόταν το αρ.10 της ΕΣΔΑ που αναφέρεται στην ελευθερία της έκφρασης. Ο σύνδεσμος ιδιοκτητών και κατοίκων ενός συγκροτήματος 458 διαμερισμάτων και 30 κατοικιών στο Linz της Αυστρίας ανέλαβε τη δημιουργία ενός κλειστού κυκλώματος καλωδιακής τηλεόρασης προκειμένου να βελτιώσει την επικοινωνία μεταξύ των μελών του. Έτσι ο σύνδεσμος ζήτησε την άδεια εκμετάλλευσης σύμφωνα με το νόμο για τις τηλεπικοινωνίες, η διοίκηση όμως αρνήθηκε δεδομένου ότι η αυστριακή νομοθεσία με στόχο την ανεξαρτησία της ραδιοτηλεοπτικής επικοινωνίας είχε δώσει άδεια λειτουργίας μόνο στο αυστριακό γραφείο Ραδιοφωνίας. Το ίδιο συνέβη και στη περίπτωση του *Jorg Haider* ο οποίος επιχείρησε να δημιουργήσει έναν ραδιοφωνικό σταθμό, ερχόμενος όμως αντιμέτωπος με την άρνηση της αυστριακής διοίκησης. Οι αιτούντες προσέφυγαν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή ισχυριζόμενοι ότι η άρνηση χορήγησης άδειας προσέβαλε το δικαίωμά τους στην ελευθερία της έκφρασης, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η αυστριακή νομοθεσία δημιουργούσε ένα μονοπώλιο ασυμβίβαστο προς το αρ. 10 της ΕΣΔΑ. Η αυστριακή κυβέρνηση υποστήριξε ότι το υπάρχον νομοθετικό καθεστώς εξασφάλιζε την ανεξαρτησία των προγραμμάτων, την ελεύθερη άσκηση της δημιουργίας και την ισορροπημένη εκπροσώπηση των πολιτικών κομμάτων και άλλων κοινωνικών ομάδων. Το ΕΔΔΑ που επελήφθη της υποθέσεως τόνισε

ότι οι περιορισμοί που επέβαλε η αυστριακή νομοθεσία συνιστούν παραβίαση της ελεύθερης επικοινωνίας και μάλιστα μη δικαιολογημένη στα πλαίσια μιας δημοκρατικής κοινωνίας και ότι η οργανωμένη με σωστό τρόπο συνύπαρξη δημόσιων και ιδιωτικών σταθμών καθιστά αβάσιμους τους φόβους της αυστριακής κυβέρνησης.

Η Ελλάδα κύρωσε την ΕΣΔΑ για πρώτη φορά με το ν.δ 53/1974, ενώ το 11^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο κυρώθηκε με το ν. 2400/1996. Από το 1991 μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί από το ΕΔΔΑ δεκάδες καταδικαστικές αποφάσεις για τη χώρα μας που πιστοποιούν τα σοβαρά ελλείμματα στη προστασία των ατομικών δικαιωμάτων.⁴ Έτσι στην υπόθεση *Peers* κατά της Ελλάδας το δικαστήριο έκρινε ότι παραβιαζόταν το αρ. 3 της ΕΣΔΑ για την απαγόρευση των βασανιστηρίων. Συγκεκριμένα το δικαστήριο θεώρησε ότι οι συνθήκες κράτησης του άγγλου υπηκόου Peers, που είχε καταδικαστεί για κατοχή ναρκωτικών, στις φυλακές του Κορυδαλλού ήταν ταπεινωτικές και εξευτελιστικές για τον κρατούμενο αφού ήταν υποχρεωμένος να περνά το μεγαλύτερο μέρος του 24^{ου} καθηλωμένος στο κρεβάτι του, σε ένα κελί χωρίς παράθυρο και εξαερισμό, ενώ έπρεπε να χρησιμοποιεί τη τουαλέτα παρουσία του συγκρατούμενού του. Το ΕΔΔΑ αφενός θεώρησε ότι δεν υπήρχε πρόθεση εκ μέρους των αρχών να εξευτελίσουν και να ταπεινώσουν τον αιτούντα, αφετέρου όμως οι αρμόδιες αρχές δεν έλαβαν τα απαραίτητα μέτρα για να βελτιώσουν τις απαράδεκτες συνθήκες κράτησης του Peers. Η παράλειψη αυτή δείχνει έλλειψη σεβασμού προς τον αιτούντα, ενώ οι συνθήκες κράτησης ήταν ικανές να πλήξουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια του αιτούντα δημιουργώντας αισθήματα μειονεξίας και να κάμψουν την φυσική και ηθική του υπόσταση.

Στην υπόθεση *Μανουσάκης και λοιποί* κατά Ελλάδας το ΕΔΔΑ ήρθε αντιμέτωπο με παραβίαση εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης του αρ.9 που αναφέρεται στην ελευθερία της σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Μια ομάδα οπαδών του δόγματος του Ιεχωβά υπέβαλε αίτηση προς τον αρμόδιο Υπουργό για χορήγηση άδειας λειτουργίας οίκου προσευχής μαρτύρων του Ιεχωβά. Η διοίκηση όμως παρέλειψε να δώσει απάντηση παρά το γεγονός ότι της είχε ζητηθεί πέντε φορές από τους αιτούντες. Οι αιτούντες προσέφυγαν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ισχυριζόμενοι ότι υπήρξε παραβίαση των άρθρων της ΕΣΔΑ και το ΕΔΔΑ που επιλήφθηκε της υποθέσεως αποφάνθηκε ότι η καταδίκη των αιτούντων από τα ελληνικά δικαστήρια λόγω μη εκπλήρωσης μιας τυπικής διαδικασίας που προβλέπει ο νόμος προσβάλλει άμεσα τη θρησκευτική ελευθερία του ατόμου.

⁴ Α. Μαγγανάς-Λ. Καρατζά όπ.π, σελ.55-58, 205-209

δ) Η ΕΣΔΑ και η εσωτερική ελληνική έννομη τάξη

Η ΕΣΔΑ σύμφωνα με το αρ. 28 §1Σ από τη «κύρωσή της με νόμο και τη θέση της σε ισχύ, αποκτά τυπική δύναμη υπέρτερη κάθε άλλης αντίθετης διάταξης νόμου». Μάλιστα συχνά τα ελληνικά δικαστήρια ανάγουν τις διατάξεις της ΕΣΔΑ σε αυτοτελές ερμηνευτικό κριτήριο των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας, προβαίνοντας έτσι σε μία σύμφωνη με την ΕΣΔΑ ερμηνεία του νόμου. Ως προς το ζήτημα της άμεσης εφαρμογής των διατάξεων της ΕΣΔΑ στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών γίνεται δεκτό ότι ως κρατικές προσβολές των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ θεωρούνται και αυτές που προέρχονται από ιδιώτες, αλλά θα μπορούσαν να αποφευχθούν με τη λήψη των κατάλληλων μέτρων εκ μέρους του υπεύθυνου κράτους και ότι οι διατάξεις της Σύμβασης μπορεί να τύχουν εφαρμογής στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, εφόσον προσιδιάζουν στις σχέσεις αυτές.⁵ Από τη σκοπιά όμως της διεθνούς προστασίας το ζήτημα της «τριτενέργειας» φαίνεται να μην έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα και να μην έχει απασχολήσει το ΕΔΔΑ, αφού ο δικαστικός έλεγχος είναι έλεγχος των υποχρεώσεων του συμβαλλόμενου κράτους και η ατομική προσφυγή γίνεται μόνο κατά του συμβαλλόμενου κράτους.

Αντίθετα η σχέση της ΕΣΔΑ με το Σύνταγμα δεν είναι σχέση υπεροχής υπέρ της πρώτης. Η νομολογία δέχεται ότι οι κυρωμένες με νόμο διεθνείς συμβάσεις είναι ιεραρχικά υποδεέστερες του Συντάγματος. Όταν όμως πρόκειται για μία διεθνή Σύμβαση που αφορά τη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξοπλισμένη με έναν ιδιαίτερο δικαιοδοτικό μηχανισμό όπως η ΕΣΔΑ, οι παραδοσιακές παραδοχές της ελληνικής θεωρίας και νομολογίας περί υπερνομοθετικής αλλά υποσυνταγματικής ισχύος των διεθνών συνθηκών φαίνεται να μην ευσταθούν. Εάν κάθε κράτος-μέλος μπορούσε να αρνηθεί την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του ερειδόμενο σε εθνικές του διατάξεις έστω και συνταγματικού επιπέδου τότε ολόκληρο το οικοδόμημα της ΕΣΔΑ θα μπορούσε να καταρρεύσει. Η φαινομενική αυτή ανυπέρβλητη αντίθεση μεταξύ της ΕΣΔΑ και του Συντάγματος μπορεί να γεφυρωθεί με τη προσπάθεια ερμηνευτικής εναρμόνισής τους, διαμέσου της σύμφωνης με την ΕΣΔΑ ερμηνεία του Συντάγματος.

Μία τέτοια ερμηνευτική διαδικασία βρίσκει έρεισμα στη κατά το αρ.25§1Σ υποχρέωση των κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η χρησιμοποίηση του όρου αυτού αντί των όρων

⁵ Α. Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Γ' έκδοση, σελ.77-78 και Κ.Χρυσόγονος, Η Ενσωμάτωση της ΕΣΔΑ στην εθνική έννομη τάξη, 2001, σελ.221-222

“συνταγματικά δικαιώματα” ή “ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα” υποδηλώνει ότι ο συνταγματικός νομοθέτης εκλαμβάνει τα ανθρώπινα δικαιώματα ανεξάρτητα από τη συνταγματική ή συμβατική τους προέλευση, ως νοηματική δηλαδή ενότητα.⁶ Το γεγονός άλλωστε ότι η Ελλάδα από το 1985 προχώρησε στην υιοθέτηση του αρ.34 της ΕΣΔΑ για την ατομική προσφυγή δείχνει τη σημασία που η χώρα μας αποδίδει στην ενόπιον του Στρασβούργου διαδικασία. Αλλά και ο εσωτερικός νομοθέτης αποδέχθηκε όχι μόνο το κύρος αλλά και την αμεσότητα της εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ. Με το Ν.1846/1989 εγγράφεται ειδικό κονδύλιο στο προϋπολογισμό του υπουργείου οικονομικών για τη κάλυψη των απαιτούμενων ποσών σε περίπτωση φιλικών διακανονισμών ή καταδίκης, ενώ με μεταγενέστερη διάταξη του Ν.2515/1997 διευκολύνθηκε η ταχεία εξόφληση των χρηματικής φύσεως υποχρεώσεων του ελληνικού δημοσίου προς τρίτους που προέρχονται από αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων. Όλες αυτές οι νομοθετικές διατάξεις αποδεικνύουν τη βαθύτερη θέληση του εθνικού νομοθέτη για άμεση συμμόρφωση στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ⁷. Ένα θετικό βήμα προς τη συμμόρφωση με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ και τις επιταγές της ΕΣΔΑ αποτέλεσε η προσθήκη με το ν. 2865/2000 στο αρ. 525§ 1 ΚΠοινΔ της περίπτωσης 5. Σύμφωνα με αυτή, η διαπίστωση με απόφαση του ΕΔΔΑ της παραβίασης δικαιώματος που αφορά το δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε ή την ουσιαστική διάταξη που εφαρμόστηκε συνιστά λόγο επανάληψης της διαδικασίας από τα ελληνικά ποινικά δικαστήρια υπέρ του αμετάκλητα καταδικασθέντος.⁸

Ωστόσο, στη πράξη η προσαρμογή της ελληνικής έννομης τάξης αποδεικνύεται συχνά ελλιπής. Τα δικαστήρια συχνά τείνουν να αγνοούν τη νομολογία του ΕΔΔΑ και αντιμετωπίζουν τόσο την ΕΣΔΑ όσο και άλλες σχετικές συμβάσεις ως κείμενα εσωτερικού δικαίου, υποκείμενα στην αποκλειστική ερμηνευτική αρμοδιότητα του έλληνα δικαστή. Η πρακτική αυτή έρχεται σε αντίθεση με το αρ. 32 §1 ΕΣΔΑ που καθιερώνει τη δικαιοδοσία του ΕΔΔΑ για όλα τα σχετικά με την ερμηνεία και εφαρμογή της ΕΣΔΑ και των πρωτοκόλλων της θέματα, υποχρεώνοντας έτσι τα εθνικά δικαστήρια να λαμβάνουν υπόψη τους τη νομολογία του ΕΔΔΑ⁹.

⁶ Κ. Χρυσόγονος, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-Μισό αιώνα μετά (Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου), σελ. 52-53

⁷ Γ. Σταυρόπουλος, Οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού δικαστηρίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ο εθνικός δικαστής (Η Επίδραση της ΕΣΔΑ στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου), σελ.77-78

⁸ Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 17

⁹ Κ. Χρυσόγονος, Η ενσωμάτωση της ΕΣΔΑ στην εθνική έννομη τάξη, 2001, σελ.400επ

1.1.3 Το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα

Σε διεθνές επίπεδο ιδιαίτερη σημασία ως προς τη κατοχύρωση ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει επίσης το *διεθνές σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα* που ψηφίστηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 16/12/1966 και που κυρώθηκε στη χώρα μας με το ν.2462/1997. Αξιοσημείωτο εδώ είναι ότι βάσει του αρ.2 του *πρώτου Προαιρετικού Πρωτοκόλλου του ΔΣΑΠΔ* (κυρώθηκε και αυτό με το ν.2462/1997) κάθε άτομο που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα παραβίασης δικαιωμάτων κατοχυρωμένων από το ΔΣΑΠΔ δύναται να υποβάλλει γραπτή αναφορά στην Επιτροπή του Συμφώνου, αφού έχει εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα, με αποτέλεσμα τη διαπίστωση της παραβίασης από την Επιτροπή και τη δημοσίευση του θέματος στην ετήσια έκθεση. Η νομολογία αυτής της Επιτροπής τείνει να εξελιχθεί σε σημείο αναφοράς για την εφαρμογή του Συμφώνου στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε συμβαλλόμενου κράτους και ως εκ τούτου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.¹⁰

1.2 Η Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στην ευρωπαϊκή κοινοτική έννομη τάξη

1.2.1 Οι ιδρυτικές Συνθήκες

Σε *Ευρωπαϊκό κοινοτικό επίπεδο*, οι συνθήκες που ίδρυσαν τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες χαρακτηρίζονται ως Σύνταγμα που ρυθμίζει την κοινοτική έννομη τάξη, χωρίς ωστόσο να περιλαμβάνονται σε αυτές διατάξεις που να αφορούν στη προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου όπως γίνεται με τα Συντάγματα των κρατών. Η παράλειψη αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι η Κοινότητα δεν είναι ένα κράτος με καθολικές εξουσίες, αλλά ένας οργανισμός με οικονομικούς κυρίως σκοπούς γι' αυτό και δεν κρίθηκε σκόπιμο να περιληφθούν διατάξεις που να εγγυώνται τη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Κυρίαρχη σκέψη ήταν πως τα θεμελιώδη δικαιώματα θα εξακολουθούσαν να προστατεύονται από τα εθνικά και τα αρμόδια διεθνή όργανα. Βέβαια, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι στη *Συνθήκη της ΕΟΚ* περιλαμβάνονται διατάξεις προστατευτικές των δικαιωμάτων των πολιτών κρατών-μελών τα οποία αν και οικονομικής φύσεως αποτελούν ωστόσο θεμελιώδη δικαιώματα για κάθε πολίτη και αναφέρονται σε τομείς όπου η διεθνής προστασία είναι ακόμη περιορισμένη. Χαρακτηριστικές είναι οι διατάξεις

¹⁰ Χ. Μπουρλόγιαννη-Βραϊλα, Επισκόπηση της Νομολογίας της Επιτροπής ελέγχου εφαρμογής του διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα 1998-2000, ΝοΒ 2001,σελ.1084-1085

που αναφέρονται στην αρχή της μη διάκρισης λόγω ιθαγένειας, στις τέσσερις ελευθερίες κυκλοφορίας (εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών, κεφαλαίων) καθώς και στις διατάξεις περί επαγγελματικής κατάρτισης, κοινωνικής ασφάλισης, ορών εργασίας, συνδικαλιστικής ελευθερίας, συλλογικών διαπραγματεύσεων, ισότητας μεταξύ των δύο φύλων.¹¹

Ενόψει της έλλειψης ρητών διατάξεων περί ατομικών δικαιωμάτων στην ιδρυτική συνθήκη της ΕΟΚ, το βάρος έπεσε στη νομολογία του ΔΕΚ. Στις δεκαετίες 50 και 60 το δικαστήριο συνήθιζε να απορρίπτει κάθε ισχυρισμό περί παραβίασης ατομικών δικαιωμάτων διότι θεωρούσε ότι η προστασία αυτή αφορούσε τα ατομικά δικαιώματα που ήταν κατοχυρωμένα στα Συντάγματα των κρατών-μελών, θέλοντας με το τρόπο αυτό να προστατεύσει την ενότητα του κοινοτικού δικαίου. Έτσι στην υπόθεση *Stork* (1959) γερμανική εταιρία στην οποία είχαν επιβληθεί μέτρα από την Επιτροπή της ΕΚΑΧ, ισχυρίστηκε ότι τα μέτρα ήταν αντίθετα προς τις διατάξεις του γερμανικού Συντάγματος για τη προστασία της προσωπικότητας και της επαγγελματικής ελευθερίας, ζητώντας τη προστασία του ΔΕΚ. Το δικαστήριο όμως απέρριψε την προσφυγή με την αιτιολογία ότι είναι αναρμόδιο να κρίνει αν οι κοινοτικές πράξεις συνάδουν προς το εσωτερικό δίκαιο. Το ίδιο συνέβη και στις υποθέσεις *Comptoir de vente du Charbon de la Rhur* (1960) και *Sgarlata* (1965) όπου και εκεί οι αιτούντες επικαλέστηκαν διατάξεις του εσωτερικού συνταγματικού δικαίου.¹²

Το ζήτημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων τέθηκε σε μερικά κράτη-μέλη της Κοινότητας όπου υπήρχαν πρόσθετοι ιστορικοί και συνταγματικοί λόγοι για τον τονισμό της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Στη Γερμανία και στην Ιταλία όπου υπήρχαν συνταγματικά δικαστήρια και εκτενής βιβλιογραφία για τα θεμελιώδη δικαιώματα εκφράστηκαν έντονες ανησυχίες για το ποιος τελικά θα εξασφαλίσει τα θεμελιώδη δικαιώματα έναντι πράξεων και παραλείψεων των οργάνων της Κοινότητας. Έτσι στο τέλος της δεκαετίας του 60 το δικαστήριο δέχτηκε ότι υπάρχουν θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου κατοχυρωμένα στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου και ότι η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να προσανατολιστεί στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών καθώς και στις διεθνείς συνθήκες που έχουν υπογράψει και επικυρώσει τα κράτη-μέλη (

¹¹ Ευ. Κρουσταλλάκης, Προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στα πλαίσια της κοινοτικής έννομης τάξεως, ΕΕργΔ 1981, σελ.323-324

¹² Α. Τσάμπαση, Η νομολογία του ΔΕΚ για τα ατομικά δικαιώματα και η σημασία της στο εσωτερικό δίκαιο, Το Σ 1986, σελ.321

κυρίως η ΕΣΔΑ) οι οποίες μπορούν να προσφέρουν καθοδηγητικές γραμμές για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα πλαίσια του κοινοτικού δικαίου.

1.2.2 Η προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ- Σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος και Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων

Η νομολογιακή προσήλωση των δικαιοδοτικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ οδήγησε τον κοινοτικό αναθεωρητικό νομοθέτη στη ρητή ενσωμάτωσή της στις Συνθήκες. Έτσι στο άρθρο **ΣΤ' παρ.2** της Συνθήκης για την Ε.Ε. αναφέρεται ότι η «*Συνθήκη σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου*». Η εξέλιξη όμως του ευρωπαϊκού κοινοτικού πλαισίου και η ανάγκη για μια πληρέστερη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οδήγησαν στις 4 Απριλίου 1979 την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στη προβολή του αιτήματος **προσχώρησης της Κοινότητας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων** που είχαν υπογράψει όλα τα κράτη-μέλη. Θεωρήθηκε όμως ότι ένα τέτοιο βήμα δύσκολα θα έφερνε πλεονεκτήματα στη Κοινότητα.¹³ Η ιδέα αυτή της προσχωρήσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας/ Ενώσεως στην ΕΣΔΑ είναι ιδιαίτερα δημοφιλής και στις μέρες μας. Αρκετοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι ένα τέτοιο βήμα θα σηματοδοτούσε την ολοκλήρωση και την ενοποίηση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου στον κοινό ευρωπαϊκό χώρο. Ειδικότερα, διαμέσου του θεσμού της ατομικής προσφυγής του αρ.34 της ΕΣΔΑ θα διασφαλιζόταν η προστασία των πολιτών της Ένωσης από τυχόν παραβιάσεις της Συμβάσεως εκ μέρους των κοινοτικών οργάνων καθώς και η ενότητα της νομολογίας του ΕΔΔΑ και του ΔΕΚ.

Ωστόσο, η δυνατότητα προσχώρησης της Ένωσης στην ΕΣΔΑ συναντά έναν ισχυρό αντίλογο. Σύμφωνα με τη γνωμοδότηση της 28/3/1996 του ΔΕΚ μία τέτοια συμφωνία είτε λόγω του περιεχομένου της είτε λόγω της διαδικασίας που θα έπρεπε να ακολουθηθεί για τη σύναψή της, θα δημιουργούσε δυσχέρειες τόσο σε κοινοτικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Διαπίστωσε δηλαδή ότι δεν υπάρχει κατάλληλο νομικό υπόβαθρο στη Συνθήκη που να χορηγεί στα κοινοτικά όργανα εξουσία θέσπισης κανόνων στο τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ότι κάτι τέτοιο θα συνεπαγόταν ουσιώδη μεταβολή του

¹³ Π. Δαγτόγλου, Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, ΝοΒ 1982, σελ.8

ισχύοντος κοινοτικού καθεστώτος προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και κατ'έπекταση τροποποίηση της Συνθήκης¹⁴. Στο παρόν στάδιο πάντως, η ιδέα της προσχωρήσεως φαίνεται να απομακρύνεται ενόψει μάλιστα της διακυβερνητικής διασκέψεως που πραγματοποιήθηκε στη Νίκαια της Γαλλίας το Δεκέμβριο του 2000. Εκεί το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και η Επιτροπή διακήρυξαν πανηγυρικά τον *Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Πρόκειται για ένα κείμενο με 54 άρθρα στο οποίο περιλαμβάνεται ένας κατάλογος των κυριότερων θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ και τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών, δημιουργώντας έτσι σαφήνεια και ασφάλεια δικαίου στο πεδίο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αυτός άλλωστε είναι και ο λόγος για τον οποίο ο Χάρτης δεν στερείται νομικής σημασίας αν και από τυπική άποψη δεν έχει αποκτήσει ακόμη δεσμευτική ισχύ. Από την άλλη πλευρά, σηματοδοτεί μάλλον τη προσπάθεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη καθιέρωση ενός αυτοτελούς συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα πλαίσια της κοινοτικής εννόμου τάξεως. Αξιοσημείωτο μάλιστα είναι το *Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος* που ενσωματώνει τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έτσι το αρ. 1-2 προβλέπει ότι η “ Ένωση βασίζεται στις αξίες της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου καθώς και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων”¹⁵.

1.2.3 Κοινοτικό δίκαιο και εσωτερική ελληνική έννομη τάξη

Ως προς το ζήτημα της «*τριτενέργειας*» των κατοχυρωμένων από το κοινοτικό δίκαιο ατομικών δικαιωμάτων το ΔΕΚ δέχεται ότι τα ατομικά δικαιώματα προστατεύονται όχι μόνο έναντι των κοινοτικών και εθνικών οργάνων, αλλά και έναντι των ιδιωτών, διευκρινίζοντας ενόψει των υποθέσεων *Walrave*¹⁶ και *Defrenne*¹⁷ ότι οι στόχοι της Συνθήκης θα διακινδυνεύονταν αν οι διατάξεις για τα ατομικά δικαιώματα μπορούσαν να καταστρατηγηθούν από φυσικά και νομικά πρόσωπα που συνάπτουν ιδιωτικές σχέσεις. Στην εσωτερική ελληνική έννομη τάξη είναι αδιαμφισβήτητη η υπεροχή του δικαίου της Ένωσης και των Κοινοτήτων της έναντι των τυπικών νόμων και των κανονιστικών πράξεων της διοίκησης, είτε αυτή θεωρηθεί ότι θεμελιώνεται στο αρ.28

¹⁴ Ι. Μπακόπουλος, Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ΕλλΔνη 2002, σελ. 57-58

¹⁵ Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, 2004, σελ. 16-17

¹⁶ ΔΕΚ, 36/74, Walrave, Συλλ. 1974,1405

¹⁷ ΔΕΚ, 43/75, Defrenne, Συλλ.1976,455

παρ.2και3 Συντ¹⁸, είτε στην ίδια τη φύση του κοινοτικού/ενωσικού φαινομένου¹⁹. Έτσι, τα ελληνικά δικαστήρια σε περίπτωση σύγκρουσης εθνικού κανόνα δικαίου προς τις κοινοτικές διατάξεις προσφεύγουν στη λεγόμενη “*σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο*” ερμηνεία του νόμου, εφόσον η υπερέχουσα κοινοτική διάταξη έχει *άμεση εφαρμογή*, με την έννοια του να μπορεί να καταστεί αντικείμενο επίκλησης από τον θιγόμενο ιδιώτη ή απευθύνουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΚ σχετικά με την ερμηνεία της επίμαχης διάταξης. Το κοινοτικό δίκαιο όμως επιδρά στο εθνικό μας δίκαιο και δη στο ιδιωτικό και με έναν άλλο τρόπο, διαμέσου των γενικών ρητρών του ΑΚ (*έμμεση τριτενέργεια*). Ο εθνικός δικαστής, δηλαδή, κατά τη συγκεκριμενοποίηση του περιεχομένου των γενικών ρητρών και αόριστων νομικών εννοιών λαμβάνει υπόψη του τις αξιολογήσεις που είναι αποτυπωμένες αφενός σε κανόνες του κοινοτικού δικαίου (τόσο πρωτογενούς όσο και παραγώγου) και αφετέρου στις γενικές αρχές, ανεξάρτητα από το αν οι κανόνες αυτοί έχουν άμεση εφαρμογή στο εσωτερικό μας δίκαιο.²⁰

1.3 Η Κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στα ελληνικά Συντάγματα

Η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων υπήρξε κοινός τόπος σε όλα τα ελληνικά Συντάγματα ήδη από την επαναστατική περίοδο. Σε όλα τα κείμενα του απελευθερωτικού μας αγώνα είναι έκδηλη η επίδραση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης, όπως αυτές εκφράστηκαν μέσα από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη. Η « *Νέα Πολιτική Διοίκηση*», το προεπαναστατικό αυτό σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα αναφέρεται στη προστασία των «*φυσικών δικαίων του Ανθρώπου*» στην οποία αφιερώνει 35 άρθρα. Τα δικαιώματα αυτά συμπληρώνονται με μερικές διατάξεις που διασφαλίζουν τα πολιτικά δικαιώματα και αναγράφονται στο δεύτερο μέρος της Προσωρινής Διοίκησης που τιτλοφορείται «*Αρχή της Νομοθετημένης Τάξεως και ψυχή της Διοικήσεως*» και αφορά την οργάνωση του Κράτους.

Το πρώτο Σύνταγμα για ολόκληρη την ελεύθερη Ελλάδα ήταν το Σύνταγμα της Επιδαύρου που ψηφίστηκε από την Α'Εθνοσυνέλευση την 1^η Ιανουαρίου του 1822 και είναι γνωστό ως «*Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδαύρου*». Το Σύνταγμα της *Επιδαύρου περιελάμβανε ιδιαίτερο τμήμα* «*Περί των Γενικών Δικαιωμάτων των κατοίκων της Επικρατείας της Ελλάδος*», που προέβλεπε μεταξύ άλλων την ισότητα ενώπιον των νόμων

¹⁸ ΑΠ 1008/1993, ΕλλΔνη 1994, 355

¹⁹ ΔΕΚ 6/64, Costa/ENEL, Συλλ. 1964, 1141

²⁰ βλ.Α. Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Γ'έκδοση, σελ.74-76 και Π. Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών, 2000, σελ. 193-199

και τη προστασία της ιδιοκτησίας και της προσωπικής ασφάλειας. Το **Σύνταγμα του Άστρους** που ψηφίστηκε στο Άστρος της Κυνουρίας στις 29 Μαρτίου του 1823 περιελάμβανε επίσης ιδιαίτερο κεφάλαιο με τίτλο «*Περί των Πολιτικών Δικαιωμάτων των Ελλήνων*» με το οποίο παρέχεται πληρέστερη συνταγματική προστασία. Εκτός από την ισότητα ελλήνων και αλλοδαπών, προστατεύεται η ιδιοκτησία, η τιμή και ασφάλεια όλων των ανθρώπων. Προστατεύεται επίσης η ελευθερία της σκέψης και έκφρασης των πεποιθήσεων και η ελευθερία του τύπου. Ρητή αναφορά γίνεται στην ελευθερία όλων των ανθρώπων : «*Εις την ελληνικήν επικράτειαν ούτε πωλείται, ούτε αγοράζεται άνθρωπος, αργυρώνητος δε παντός γένους και πάσης θρησκείας, άμα πατήσας το Ελληνικόν έδαφος, είναι ελεύθερος και από τον δεσπότην αυτού ακαταζήτητος*». Πληρέστερη είναι η κατοχύρωση των Συνταγματικών δικαιωμάτων στο **Σύνταγμα της Τροιζήνας** που ψηφίστηκε την 1^η Μαΐου του 1827 από την Γ' Εθνοσυνέλευση. Το Σύνταγμα της Τροιζήνας θεωρείται πολύ καλύτερο από τα προηγούμενα, αλλά και το πιο φιλελεύθερο και δημοκρατικό Σύνταγμα της εποχής του. Περιλαμβάνει ιδιαίτερο κεφάλαιο με τίτλο «*Δημόσιον Δίκαιον των Ελλήνων*» στο οποίο διευρύνεται η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων.²¹

Από το 1844 οι κατάλογοι των ατομικών δικαιωμάτων αρχίζουν να παίρνουν μία μορφή που σε πολλά σημεία μοιάζει με τη σημερινή. Το **Σύνταγμα του 1844** περιελάμβανε διατάξεις αντίστοιχες με εκείνες των επαναστατικών Συνταγμάτων που κινούνταν γύρω από το τρίπτυχο ελευθερία-ισότητα-ιδιοκτησία. Με το **Σύνταγμα του 1864** καθιερώνονται για πρώτη φορά ατομικά δικαιώματα συλλογικής δράσης όπως το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και του συνέρχεσθαι καθώς και η δημοκρατική αρχή (άρθρο 21) τονώνοντας έτσι το δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Το **Σύνταγμα του 1911** αν και δεν καθιέρωσε κανένα νέο δικαίωμα, ενίσχυσε ωστόσο τη προστασία άλλων, ενώ το **Σύνταγμα του 1927** θέσπισε δύο νέα κοινωνικά δικαιώματα εκείνο της προστασίας της εργασίας από το κράτος (αρ.22) και της προστασίας του γάμου (αρ.24). Τέλος το **Σύνταγμα του 1952** σηματοδοτεί μια οπισθοδρόμηση στη προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, απόρροια της εμφυλιοπολεμικής περιόδου αφού υπήρξε περιστολή ατομικών δικαιωμάτων όπως της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι και της ελευθερίας της έκφρασης και του τύπου²².

²¹ Αλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στα Συνταγματα της Ελληνικής Επανάστασης, ΝοΒ,σελ.1023-1027 καθώς και Ν. Αλιβιζάτος, Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, 1981, σελ.29-38

²² Π. Πετρίδης, Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα (1844-1940), 1992, σελ.20-23, 51-53, 94-96, 160-163

Στο *ισχύον Σύνταγμα του 1975* καθιερώνεται ένας πληρέστερος κατάλογος ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων σε σχέση με όλα τα προϊσχύσαντα ενώ η αναθεώρηση του 1986 δεν έθιξε ζητήματα συνταγματικών δικαιωμάτων. Θα πρέπει ιδίως να επισημανθούν οι πρωτοείσακτες μεταξύ άλλων διατάξεις των άρθρων 2§1Σ για το σεβασμό και τη προστασία της ανθρώπινης αξίας, και 5§1Σ για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Με την αναθεώρηση του 2001 επήλθαν ευρείας έκτασης μεταβολές και προσθήκες στο κατάλογο των Συνταγματικών δικαιωμάτων. Ιδιαίτερης σημασίας είναι τα νέα άρθρα 5 Α για το δικαίωμα στη πληροφόρηση και 9 Α για τη προστασία των προσωπικών δεδομένων.²³ Αξίζει επίσης να αναφερθεί η συνταγματική καθιέρωση του θεσμού του *Συνηγόρου του Πολίτη* που προβλέπεται στο αρ.103§9 Σ και που εισήχθη για πρώτη φορά στην ελληνική νομοθεσία με το ν.2477/1997. Ενδιαφέρον τέλος παρουσιάζει η πρόσφατη εξέλιξη σε επίπεδο κοινής νομοθεσίας της ίδρυσης της *Εθνικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* με το ν.2667/1998 που είναι ένα συμβουλευτικό όργανο της πολιτείας σε θέματα προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου και που δημοσιεύει σχετικές εκθέσεις.²⁴

2. ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΞΙΑ – ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

2.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός των άρθρων 2§ 1Σ και 5§ 1Σ

2.1.1 Το περιεχόμενο της ανθρώπινης αξίας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας

Σύμφωνα με το άρθρο 2§1 του Συντάγματος του 1975 «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας». Η διάταξη αυτή προέρχεται από την αντίστοιχη διάταξη 1§1 του ισχύοντος γερμανικού ομοσπονδιακού Συντάγματος του 1949 το οποίο ήταν το πρώτο, ύστερα από την τραγική εμπειρία της εκμηδένισης της ανθρώπινης προσωπικότητας από το ολοκληρωτικό καθεστώς, που διακήρυξε το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την υποχρέωση κάθε κρατικής εξουσίας να την σέβεται και να την προστατεύει.²⁵ Σε αντίθεση όμως προς το γερμανικό αυτό πρότυπο το ελληνικό Σύνταγμα ανάγει σε πρωταρχική

²³ Α. Δημητρόπουλος, *Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, 2004, σελ. 18-19

²⁴ Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2002, σελ. 11-13

²⁵ Άρθρο 1παρ.1: «Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt».

υποχρέωση της πολιτείας, το σεβασμό και τη προστασία της αξίας του ανθρώπου. Η διατύπωση αυτή της ελληνικής συνταγματικής διάταξης θεωρήθηκε²⁶ ως η πλέον επιτυχής. Υποστηρίχθηκε λοιπόν ότι η ανθρώπινη αξία (Menschenwert) και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Menschenwuerde) δεν ταυτίζονται. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια αναφέρεται κυρίως στη κοινωνική διάσταση της ανθρώπινης φύσης και όχι στην σωματική ή πνευματική, προσδιοριζόμενη βασικά από τη στενότερη έννοια της τιμής. Αντίθετα η εμβέλεια του όρου «αξία» είναι ευρύτερη και αναφέρεται συνολικά στην ανθρώπινη οντότητα. Η διαφορά αυτή δεν έχει μόνο θεωρητικό χαρακτήρα, αλλά και μεγάλη πρακτική σημασία. Το κράτος που υποχρεούται να σέβεται και να προστατεύει την ανθρώπινη αξία έχει ευρύτερες υποχρεώσεις από εκείνο του οποίου η δέσμευση εξαντλείται στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Έτσι το κράτος όταν δεν παρέχει τα μέσα για την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ή για τη παιδεία δεν προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, προσβάλλει όμως την ανθρώπινη αξία.

Ο ακριβής προσδιορισμός της έννοιας της ανθρώπινης αξίας δεν είναι εύκολος, αλλά προσκρούει σε μια σειρά δυσκολιών που οφείλονται τόσο στο γενικό και αόριστο περιεχόμενό της όσο και στο γεγονός ότι οι ερμηνευτές στη προσπάθειά τους να την ορίσουν επηρεάζονται από τις διάφορες φιλοσοφικές τοποθετήσεις, υποκειμενικές σκέψεις και ιδεολογικές προτιμήσεις τους.²⁷ Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η ρήτρα του άρθρου 2παρ1Σ μπορεί να προσλαμβάνει μια οποιαδήποτε σημασία, αλλά ότι πρόκειται για μια «ανοικτή ρήτρα» στην εξέλιξη των ιδεών και των αντιλήψεων και ότι το περιεχόμενό της αποτελεί συνάρτηση του νομικού πολιτισμού κάθε χώρας, μια πολιτισμική συνάρτηση, που εμφανίζει ωστόσο την τάση προσκλήσεως οικουμενικών χαρακτηριστικών.²⁸ Η ανθρώπινη αξία όμως είναι και κάτι περισσότερο: προσδιορίζεται από την ίδια την ανθρώπινη οντότητα, είναι δηλαδή ανεξάρτητη τόσο από τις υποκειμενικές αξιολογικές κρίσεις όσο και από εκείνες που επικρατούν στην κοινωνική συνείδηση. Έτσι στην αρχαία Ρώμη το γεγονός ότι οι δούλοι αντιμετωπίζονταν στον κοινωνικό και νομικό χώρο ως *res* δε σημαίνει ότι δεν είχαν ανθρώπινη αξία., αλλά η ανθρώπινη αξία είναι έμφυτη στον άνθρωπο και δεν αφαιρείται από τις εκάστοτε κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις.²⁹ Έχει έτσι διαμορφωθεί ένας διαπολιτισμικός και διαχρονικός πυρήνας της αξίας του ανθρώπου που εκλαμβάνει την έννοια του προσώπου

²⁶ Α. Δημητρόπουλος, Κοινωνικός Ανθρωπισμός και Ανθρώπινα Δικαιώματα, 1998, σελ.130-132 (βλ. και υποσημείωση 63) καθώς και Π.Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα Β', 1991,σελ.1136, αντίθετος ο Μανιτάκης, Το Υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων, 1981,σελ124 (υποσημ.11)

²⁷ Α.Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, 2004,σελ.102 (υποσημ.175)

²⁸ P.Habermas, Έννοια και Περιεχόμενο της Ανθρώπινης Αξιοπρέπειας, σελ.217

²⁹ Α.Δημητρόπουλος,όπ.π,σελ.103

*ως υποκειμένου δικαίου, φορέα ελευθερίας, ίσης αξιοπρέπειας και ανθρώπινης ζωής, αλλά και ως προσωπικότητας με ατομική, κοινωνική και ηθική διάσταση.*³⁰

Πράγματι, η «αξία του ανθρώπου» συνεπάγεται την αναγνώριση του ανθρώπου ως υποκείμενο δικαίου, ως φορέα δηλαδή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, όπως άλλωστε ορίζεται και στο άρθρο 34 ΑΚ (*κάθε άνθρωπος έχει την ικανότητα να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων*) και στο άρθρο 6 της Οικουμενικής Διακήρυξης (*κάθε άνθρωπος δικαιούται να αναγνωρίζεται παντού ως πρόσωπο έναντι του νόμου*). Το κράτος υποχρεούται να σέβεται και να προστατεύει την ιδιότητα του υποκειμένου δικαίου κάθε ανθρώπου. Η ικανότητα αυτή δικαίου υπάρχει σε κάθε άνθρωπο ανεξάρτητα από ηλικία (κυφορούμενο, νήπιο, έφηβος, υπερήλικας), ανεξάρτητα από το αν βρίσκεται υπό δικαστική ή νόμιμη απαγόρευση, ή αν βρίσκεται για ειδικούς λόγους σε σχέση εξάρτησης ή ομαδικής πειθαρχίας (στρατευμένοι, μαθητές, τέκνα απέναντι σε γονείς), ανεξάρτητα από το αν διαθέτει ικανότητα για δικαιοπραξία³¹. Η ανθρώπινη αξία όμως ταυτίζεται και με την *π ρ ο σ ω π ι κ ό τ η τ α*. Η προσωπικότητα είναι ο ειδικός συνδυασμός των φυσικών, πνευματικών και κοινωνικών γνωρισμάτων του ανθρώπου βάσει των οποίων διακρίνεται αφενός από τα άλογα όντα και αφετέρου από τα αντικείμενα του δικαίου. Το περιεχόμενο της αρχής έγκειται κυρίως στην απαίτηση να μην υποβιβάζεται ο άνθρωπος, ο κάθε συγκεκριμένος άνθρωπος σε αντικείμενο, σε απλό μέσο για την εξυπηρέτηση οποιωνδήποτε σκοπών.³² Η ανθρώπινη αξία εδραιώνεται πάνω στην ελευθερία και στην ισότητα που αποτελούν τους γενικούς συνταγματικούς προσδιορισμούς της καθώς και στα ανθρώπινα δικαιώματα που συνιστούν τις συνταγματικές της εξειδικεύσεις. Ανθρώπινη αξία δεν είναι μόνο ελευθερία ούτε μόνο ισότητα αλλά είναι η διαλεκτική σύνθεση και των δύο. Η αξία του ανθρώπου προσδίδει κοινωνικό περιεχόμενο στην ελευθερία, την οριοθετεί ενώ η ισότητα είναι δυνατή μόνο εφόσον δε προσβάλλει την ανθρώπινη αξία, εφόσον δηλαδή και κατά το μέτρο που δεν μετατρέπει το ανθρώπινο γένος σε ένα άθροισμα ομοιόμορφων μονάδων.³³

Κατά συνέπεια, εξειδίκευση του άρθρου 2παρ 1Σ αποτελεί το άρθρο 5παρ1Σ που συνιστά μια από τις πιο αξιοσημείωτες καινοτομίες του ισχύοντος Συντάγματος, αντίστοιχη με εκείνη του άρθρου 2παρ1 του γερμανικού Συντάγματος της Βόννης. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό *«καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της*

³⁰ Α.Μανιτάκης, Κράτος Δικαίου και Δικαστικός Έλεγχος Συνταγματικότητας, 1994,σελ.409

³¹ Α.Μανιτάκης, Το υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων, 1981,σελ.119-120

³² Κ.Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2002, σελ.110

³³ Α.Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, 2004,σελ.103-105

χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».. Ειδικότερα, η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας σημαίνει «ευχέρεια του ανθρώπου να δρα αδέσμευτος, σύμφωνα με τις ικανότητές του που απορρέουν από την ιδιαιτερότητά του ως συνειδητού όντος και να πραγματώνει την κατ' αυτόν ολοκλήρωση της σωματικής, πνευματικής, ηθικής και κοινωνικής υποστάσεώς του, δηλαδή να αυτοδιαμορφώνει την προσωπικότητά του, χωρίς να εμποδίζεται από τα κρατικά όργανα».³⁴ Με την διάταξη αυτή λοιπόν καθιερώνεται το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του ατόμου, το δικαίωμά του να διαθέτει ελεύθερα τον εαυτό του, η γενικότερη ελευθερία του ανθρώπου διαμέσου της οποίας πραγματώνεται η ανθρώπινη αξία. Επιμέρους εκδηλώσεις της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι η οικονομική και επαγγελματική ελευθερία, η ελευθερία της εργασίας, των συμβάσεων, της επιχειρηματικής δραστηριότητας, η ιδιωτική πρωτοβουλία και αυτονομία, αλλά συγχρόνως και το δικαίωμα αλλαγής του ονοματεπώνυμου, η σεξουαλική ελευθερία, η ελευθερία του να παρουσιάζεσαι στους άλλους όπως θέλεις, η ελευθερία επιλογής συζύγου, σύναυξης και λύσης του γάμου. Αντίστοιχα, εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας πέρα από το άρθρο 5παρ1Σ είναι το άρθρο 5παρ2Σ που αναφέρεται στη προστασία της ζωής και της τιμής, το αρ. 7παρ2Σ για την απαγόρευση των βασανιστηρίων, το αρ. 9παρ1,2Σ για τη προστασία του ιδιωτικού και οικογενειακού βίου, το αρ.13παρ1Σ για την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, το αρ.19Σ για τη προστασία του απορρήτου, το αρ 24Σ για τη προστασία του περιβάλλοντος καθώς και τα νεότερα άρθρα 5 Α και 9 ΑΣ για το δικαίωμα στη πληροφόρηση και τη προστασία των προσωπικών δεδομένων αντίστοιχα καθώς και το αρ5παρ5Σ για τη προστασία του ανθρώπου έναντι βιοϊατρικών παρεμβάσεων.³⁵

2.1.2 Νομική φύση και Αποδέκτες των συνταγματικών επιταγών των άρθρων 2§1Σ και 5§1Σ

Σχετικά με τη νομική φύση της αρχής του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 2παρ1Σ, η επιστήμη εμφανίστηκε διχασμένη. Συγκεκριμένα τέθηκε το ερώτημα για το κατά πόσο η αρχή αυτή του Συντάγματος συνιστά μία διάταξη με κανονιστική δύναμη και ανάλογη δεσμευτικότητα ή απλώς μια κατευθυντήρια γραμμή και ερμηνευτική αρχή για το νομοθέτη και τα δικαστήρια.

³⁴ Π.Παραράς, Σύνταγμα 1975-Corpus I, 1982, σελ.140

³⁵ Π.Παραράς, Σύνταγμα 1975-Corpus, 1981, σελ.122-140, Κ.Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2002, σελ.173-174 και 213-214, Α.Γαζής, Η Επίδραση του Συντάγματος επί του Αστικού δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, Διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, σελ.16-24

Απαντώντας στο ερώτημα, μέρος της θεωρίας δέχεται τον «προγραμματικό» χαρακτήρα της διάταξης καθώς και ότι δεν ιδρύει υπέρ του ατόμου κάποιο ειδικό συνταγματικό δικαίωμα, ούτε γενική αξίωση για σεβασμό της αξίας του ως προσώπου, ενώ πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξίας ανάγοντάς την σε καταστατική αρχή της ελληνικής έννομης τάξης. Για τους μεν πρώτους³⁶, λόγω του γενικού και αόριστου χαρακτήρα της, η αρχή της ανθρώπινης αξίας δύσκολα μπορεί να θεμελιώσει από μόνη της αξίωση του πολίτη κατά της κρατικής εξουσίας. Κατά συνέπεια, πρόκειται για μια κατευθυντήρια γραμμή για το νομοθέτη και για έναν γενικό ερμηνευτικό κανόνα για τη διοίκηση και τα δικαστήρια τον οποίο ο διοικούμενος μπορεί να επικαλεστεί μόνο επικουρικά με κάποια άλλη διάταξη του Συντάγματος ή της κοινής νομοθεσίας, όταν θίγονται τα συμφέροντά του. Αντίθετα σύμφωνα με την δεύτερη άποψη³⁷ που τείνει να είναι η κρατούσα τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία, η αρχή της ανθρώπινης αξίας ανάγεται σε καταστατική αρχή που διέπει ολόκληρη την έννομη τάξη. Επειδόμενοι τόσο στις προπαρασκευαστικές εργασίες όσο και στην βούληση του συνταγματικού νομοθέτη να εντάξει τη σχετική διάταξη όχι στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος που αφορά τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, αλλά στο πρώτο μέρος των βασικών διατάξεων που ρυθμίζουν τη μορφή του πολιτεύματος εξαιρώντας την μάλιστα από τις υποκείμενες σε αναθεώρηση διατάξεις, προσδίδουν στην αρχή αυτή θεμελιώδη ισχύ. Ειδικότερα θεωρούν ότι η ανθρώπινη αξία ως υπέρτατη αξία, ως ανώτατη δικαιοπολιτική αρχή είναι απαραβίαστη και συνεπάγεται την ποιοτική μεταβολή της έννομης τάξης. Το απαραβίαστο αυτό σημαίνει δηλαδή το πέρασμα από την ατομικιστική συνταγματική έννομη τάξη επίκεντρο της οποίας είναι η ελευθερία-ιδιοκτησία προς την κοινωνική ανθρωπιστική συνταγματική έννομη τάξη επίκεντρο της οποίας είναι η ελευθερία-αξιοπρέπεια του προσώπου. Η νοηματική φόρτιση της αξίας του ανθρώπου στα πλαίσια του κοινωνικού ανθρωπισμού προσδίδει κατά συνέπεια στη διάταξη του αρ.2παρ1Σ πλήρη κανονιστική σημασία και δεσμευτικότητα., ενόψει μάλιστα των σύγχρονων εξελίξεων στην τεχνολογία και στο τομέα των γενετικών ερευνών, η οποία

³⁶ Αρ.Μάνεσης, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικές Ελευθερίες Α', 1982, σελ.111 καθώς και Κ.Μαυριάς, Συνταγματικό Δικαίωμα Ιδιωτικού Βίου, 1982, σελ.191

³⁷ Π.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Β', 1991, σελ.1135-1137, Α.Μανιτακης, Κράτος Δικαίου και δικαστικός έλεγχος της Συνταγματικότητας, 1994, 405-407, Ράϊκος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Θεμελιώδη Δικαιώματα Β', σελ.15-16, Α.Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, 2004, σελ.109-112, Γ.Βλάχος, Κοινωνιολογία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1979, σελ.131, Γ.Κασιμάτης, Σύνταγμα και Κοινό Δίκαιο (Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976), σελ. 12-15, Ν.Ανδρουλάκης, Το Νέο Σύνταγμα και η ποινική Δικαιοσύνη (Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976), σελ.63

όμως λόγω της γενικότητάς της εφαρμόζεται επικουρικά έναντι των ειδικών διατάξεων στις περιπτώσεις εκείνες που δεν καλύπτονται από τις ειδικές συνταγματικές διατάξεις.³⁸

Αντίστοιχα και ως προς τη διάταξη του άρθρου 5παρ1Σ γίνεται δεκτό ότι η συγκεκριμένη διάταξη δεν είναι απλώς μία γενική κατευθυντήρια αρχή για το νομοθέτη και ένας ερμηνευτικός κανόνας για τη διοίκηση και τα δικαστήρια³⁹, αλλά ένα *γνήσιο δικαίωμα ελευθερίας*⁴⁰ που συμπληρώνει την παρεχόμενη από τα άλλα δικαιώματα προστασία της προσωπικότητας. Η ταυτόχρονη ωστόσο επίκλησή της μαζί με άλλες ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις είναι ερμηνευτικά περιττή και εσφαλμένη, καθόσον η διάταξη αυτή έχει επικουρική εφαρμογή, εφαρμόζεται δηλαδή μόνο στις περιπτώσεις εκείνες για τις οποίες το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδικές διατάξεις.⁴¹

Συνέπεια της νομικής δεσμευτικότητας των παραπάνω συνταγματικών επιταγών είναι η επαύξηση των υποχρεώσεων της Πολιτείας. Ειδικότερα, ως προς την αρχή της ανθρώπινης αξίας η Πολιτεία έχει *πρωταρχική υποχρέωση να σέβεται και να προστατεύει την αξία του ανθρώπου*. Η προστασία αυτή δεν εξαντλείται σε μία αρνητική υποχρέωση «σεβασμού» εκ μέρους της Πολιτείας, αλλά επεκτείνεται στη θετική εκ μέρους της «προστασία» της ανθρώπινης αξιοπρέπειας έναντι προσβολών της και από ιδιώτες. Έτσι, ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου αναφέρεται στη δράση τόσο των πολιτειακών οργάνων που οφείλουν κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους να μην τη παραβιάζουν όσο και κατά των οργάνων της δικαστικής εξουσίας τα οποία υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν, ως αντισυνταγματικό, κανόνα δικαίου που θίγει εκδήλωση της ανθρώπινης αξίας καθώς και στα αρμόδια νομοθετικά όργανα προκειμένου να λαμβάνουν τα κατάλληλα νομοθετικά μέτρα για τη προστασία της ανθρώπινης αξίας από προσβολές τρίτων.⁴² Ταυτόχρονα, το Σύνταγμα καθιστά την κρατική εξουσία εγγυήτρια δύναμη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ορίζοντας στο άρθρο 25παρ1εδ α' και β' (όπως διαμορφώθηκε μετά την αναθεώρηση του 2001) ότι *τα «δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου*

³⁸ Π.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα Β', 1991, σελ.1137, Α.Μανιτάκης, Το Υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25παρ1Σ, 1981,σελ.127, Ράϊκος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Θεμελιώδη Δικαιώματα Β', σελ..25

³⁹ Α.Μάνεσης, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικές Ελευθερίες, 1982, σελ.119, Α.Μανιτάκης, Το Υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25παρ1Σ, 1981,σελ.106-107 (υποσημ.17)

⁴⁰ Α.Γαζής, Η Επίδραση του Συντάγματος επί του Αστικού Δικαίου (Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976), σελ.16-17

⁴¹ Π.Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα Β', 1991, σελ. 1143-1145, Κ.Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2002, σελ.166

⁴² Π.Παραράς, Σύνταγμα 1975-Corpus I, 1985, σελ.19, Π.Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα Β', 1991, σελ.1138

τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την **ανεμπόδιστη και αποτελεσματική** άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων».

Αντίστοιχα, η διάταξη του Συντάγματος για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας κατοχυρώνει τη γενική ελευθερία συμμετοχής στη ζωή της χώρας έτσι ώστε με την ελευθερία αυτή να είναι ασυμβίβαστα τυχόν νομοθετικά και διοικητικά μέτρα που την παρακωλύουν. Οι μόνοι περιορισμοί που επιτρέπονται είναι οι προβλεπόμενοι στο άρθρο 5παρ1Σ, τα δικαιώματα δηλαδή των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη.⁴³ Πιο συγκεκριμένα, από το άρθρο 5παρ1Σ συνάγεται το δικαίωμα κάθε ανθρώπου όχι απλώς να έχει και να ασκεί τα δικαιώματα που απορρέουν από την προσωπικότητά του, αλλά και να την αναπτύσσει σε όλους τους τομείς της κρατικά οργανωμένης συμβίωσης. Αυτό σημαίνει ενδεχομένως ότι ιδρύεται για την Πολιτεία όχι μόνο αρνητική αλλά και θετική υποχρέωση. Οφείλει δηλαδή το κράτος να *μη παρεμποδίζει* την ανάπτυξη της προσωπικότητας, να *αίρει τα εμπόδια* που υφίστανται, αλλά συγχρόνως και να *παρέχει τα αναγκαία μέσα* για την ελεύθερη ανάπτυξή της.⁴⁴

2.2 Η επίδραση των υπερνομοθετικών ρυθμίσεων 2§1Σ και 5§1Σ στο κοινό δίκαιο

2.2.1. Η Προβληματική της «τριτενέργειας»

α) Γενικά

Η διαπίστωση ότι στην «κρατικά οργανωμένη κοινωνική συμβίωση, η εξουσία είναι διάχυτη» σήμανε την αναγκαιότητα για μια πληρέστερη προστασία των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, θέτοντας το ερώτημα του κατά πόσο τα συνταγματικά δικαιώματα που προστατεύουν τον ιδιώτη έναντι των φορέων δημόσιας εξουσίας ισχύουν και στις σχέσεις των ιδιωτών. Γεννιέται δηλαδή το ερώτημα αν και με ποιο τρόπο τα συνταγματικά δικαιώματα που έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό τους γνώρισμα το ότι συνίστανται σε αξίωση του ατόμου κατά της Πολιτείας, μπορούν να επενεργούν στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις. Πρόκειται για το ζήτημα της λεγόμενης **«τριτενέργειας»** το οποίο δίχασε τόσο την θεωρία όσο και την νομολογία

⁴³ Π.Δαγτόγλου,, Ατομικά Δικαιώματα Β', 1991, σελ.1147, 1149

⁴⁴ Α.Μάνεσης, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικές Ελευθερίες Α', 1978, σελ.75

β) Ο όρος «τριτενέργεια»

Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στη Γερμανία από τον *Hans Peter Ipsen* αλλά δεν έτυχε γενικής αποδοχής. Νεότεροι γερμανοί συγγραφείς προτίμησαν την αντιπαράθεση των όρων «οριζόντια» και «κάθετη» ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων που υπάρχει στις σχέσεις των ιδιωτών και στις σχέσεις Κράτους-πολιτών αντίστοιχα. Άλλοι πάλι αρκέστηκαν στην χρησιμοποίηση περιφραστικών εκφράσεων όπως «ισχύς των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ιδιωτικό δίκαιο» ή «ισχύς των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην έννομη τάξη»⁴⁵. Στην ελληνική νομική επιστήμη μολονότι χρησιμοποιήθηκαν διάφοροι όροι όπως «θεωρία των αντανεκλαστικών επενεργειών των συνταγματικώς καθιδρυμένων ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών στην περιοχή του ιδιωτικού δικαίου»⁴⁶ ή «θεωρία της έναντι τρίτων ισχύος των ατομικών δικαιωμάτων», καθιερώθηκε ο όρος «τριτενέργεια» τόσο στη θεωρία⁴⁷ όσο και στη νομολογία⁴⁸ παρά τις επιφυλάξεις που διατυπώθηκαν⁴⁹ για το κατά πόσο οι ιδιώτες οι οποίοι δεσμεύονται από τις συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα άλλων ιδιωτών, μπορούν στις σχέσεις τους με τους άλλους να χαρακτηρίζονται ως «τρίτοι» στους οποίους επενεργούν τα συνταγματικά δικαιώματα. Υποστηρίχθηκε δηλαδή η άποψη ότι είναι προτιμότερος ο όρος «απόλυτη ισχύς» με τον οποίο αποδίδεται καλύτερα η έναντι όλων (*erga omnes*) ισχύς των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων από κάθε προσβολή, από όπου και αν αυτή προέρχεται.

γ) Η νομική θεμελίωση της «τριτενέργειας»

Αξιοσημείωτες είναι οι θεωρητικές διαφωνίες σχετικά με τη νομική θεμελίωση της δέσμευσης των ιδιωτών στις μεταξύ τους σχέσεις από τις συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες. Η γερμανική θεωρία και νομολογία για τη θεμελίωση της «τριτενέργειας» στηρίχθηκε είτε στην αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου (άρ.20 και 28 του Θεμελιώδους Νόμου) είτε στο άρθρο 1παρ2 που συμπληρώνει

⁴⁵ Ηλιοπούλου-Στράγγα.Τ, Η «Τριτενέργεια» των Ατομικών και Κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1975, 1990, σελ.29

⁴⁶ Γ.Πλαγιαννάκος, Το Δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας, ΕλλΔνη 1966, σελ.165-166

⁴⁷ Δ.Καλομοίρης, Εργατικό Δίκαιο, Γενικές Αρχές, σελ 47

⁴⁸ Αποφ. Μονομελούς Πρωτοδικείου Χαλκίδας στην οποία γίνεται αναφορά στην αρχή της άμεσης ή έμμεσης τριτενέργειας, ΕΕργΔ 1985, σελ.734

⁴⁹ Π.Παραράς, Σύνταγμα 1975-Corpus I, σελ.181, Θ.Λιακόπουλος, Η προστασία του καταναλωτή και το Σύνταγμα, ΝοΒ 1984, σελ.948, Ν.Παπαντωνίου, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, σελ.33, Γ.Βλάχος, κοινωνιολογία του Ανθρώπου, σελ.145 (υποσημ.1)

την προστασία του άρθρου 1παρ1 του Θεμελιώδους Νόμου σύμφωνα με το οποίο «ο γερμανικός λαός αναγνωρίζει τα απαραβίαστα και अपαραγράφτα δικαιώματα του ανθρώπου ως το θεμέλιο κάθε ανθρώπινης κοινωνίας, της παγκόσμιας ειρήνης και δικαιοσύνης».⁵⁰ Στην ελληνική έννομη τάξη η δογματική θεμελίωση της «τριτενέργειας» δεν έγινε αντικείμενο εκτεταμένης επεξεργασίας παρά μόνο μετά την ψήφιση του ισχύοντος Συντάγματος. Στην αρχή η ελληνική θεωρία παρουσιάζεται διστακτική απέναντι στην «εισβολή» του Συντάγματος στο Αστικό δίκαιο εκφράζοντας την ανησυχία ότι η αναγνώριση της «τριτενέργειας» εγκυμονεί κινδύνους στα πλαίσια της δικαιοπρακτικής ελευθερίας, όπου η διαφορετική για παράδειγμα μεταχείριση των πελατών θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αντίκειται στο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της ισότητας.⁵¹ Ένα τμήμα της συνταγματικής θεωρίας από την άλλη αποδέχεται την διδασκαλία της «τριτενέργειας» περιορίζοντάς την όμως μόνο στις περιπτώσεις της «ιδιωτικής εξουσίασης» όπως για παράδειγμα στις σχέσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων, για την προστασία δηλαδή των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών των εξουσιαζομένων.⁵²

Μία μερίδα της ελληνικής θεωρίας αναζήτησε το συνταγματικό έρεισμα της ιδέας της «τριτενέργειας» στο άρθρο 5παρ1Σ και συγκεκριμένα στην οριοθέτηση της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας από τα «δικαιώματα των άλλων». Θεώρησε δηλαδή ότι «η δέσμευση των ατόμων από τα ατομικά δικαιώματα θεμελιώνεται και λειτουργεί στη βάση της αλληλενέργειας και του αλληλοπροσδιορισμού», επισημαίνοντας μάλιστα και μία αντίστροφη κατεύθυνση : δικαιώματα του κοινού ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου ενεργούν προς την κατεύθυνση των ατομικών ελευθεριών και περιορίζουν την ενέργειά τους.⁵³ Μία άλλη επιστημονική γνώμη καταφεύγει στη σωρευτική επίκληση των συνταγματικών διατάξεων για την ανθρώπινη αξία (2παρ1Σ) και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (5παρ1Σ)⁵⁴ ενώ η θεωρία της «απόλυτης αμυντικής ενέργειας» ή «διαπροσωπικής ενέργειας»⁵⁵ των θεμελιωδών δικαιωμάτων επικαλείται τα άρθρα 2παρ1 και 25παρ1Σ. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, το ζήτημα της «τριτενέργειας» είναι ένα

⁵⁰ Τ.Ηλιοπούλου-Στράγγα., Η «Τριτενέργεια» των Ατομικών και Κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1975, 1990, σελ.41

⁵¹ Α.Γαζής, Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου, Β' , Αι Δικαιοπραξίαι, σελ.102 (υποσημ.58)

⁵² Α.Μάνεσης, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικές Ελευθερίες, 1978, σελ.35-36

⁵³ Γ.Κασιμάτης, Σύνταγμα και κοινό δίκαιο (Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976), σελ.161

⁵⁴ Α.Κατράνης, Η θεωρία της τριτενέργειας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΤοΣ 1978, Σελ.264

⁵⁵ Α.Δημητρόπουλος, Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξης, σελ.44επ

«φαινομενικό πρόβλημα» της νομικής επιστήμης, μια «νομική οφθαλμαπάτη», ένα «άλυτο ζήτημα στα νομικά πλαίσια του ατομικισμού» και της «παραδοσιακής δυαδικτικής έννομης τάξης» που διακρίνει αυστηρά το δημόσιο από το ιδιωτικό δίκαιο. Αντίθετα, στην «ενιαία και αντικειμενική τάξη του κοινωνικού ανθρωπισμού» δεν τίθεται το ζήτημα της «τριτενέργειας» αφού το νομικό σύστημα του κοινωνικού ανθρωπισμού βασίζεται στην καθολικότητα της εφαρμογής του αμυντικού περιεχομένου των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Έτσι προς αντικατάσταση των θεωριών για την «τριτενέργεια» προτάσσει την «απόλυτη αμυντική ενέργεια» ή «διαπροσωπική ενέργεια» των θεμελιωδών δικαιωμάτων η οποία υλοποιείται στην υποχρέωση του κράτους να προστατεύει τα άτομα από προσβολές των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους που προέρχονται από ιδιώτες.

Μία άλλη θεμελίωση της τριτενέργειας επιδιώκεται με την ερμηνεία των άρθρων 25παρ1 και 2Σ οι οποίες προβλέπουν μεταξύ άλλων ότι το κράτος «εγγυάται» και «προστατεύει» τα δικαιώματα του ανθρώπου, προβάλλοντας το σκεπτικό ότι «εγγύηση» και «προστασία» μόνο το κράτος μπορεί να παρέχει ως τρίτος, μόνο δηλαδή εφόσον τα ατομικά δικαιώματα διέπουν και τις σχέσεις ιδιωτών μεταξύ τους.⁵⁶ Τέλος, σύμφωνα με μία άλλη δογματική προσέγγιση, η θεμελίωση της «τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων έγκειται στην ιεραρχική υπεροχή του Συντάγματος και στην ιδιότητα των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως «αντικειμενικών κανόνων» οι οποίοι εγκαθιδρύουν μία «αντικειμενική τάξη αξιών» που διέπει όλο το δίκαιο, ιδιωτικό και δημόσιο. Οι υπέρτερες αντικειμενικές αξίες που ενσωματώνονται στην κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών προστατεύονται απόλυτα, ανεξάρτητα από το ποιος επιχειρεί να τις προσβάλλει.⁵⁷

δ) Διακρίσεις της «τριτενέργειας»

Σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, σχηματίσθηκαν στην γερμανική θεωρία και νομολογία δύο κυρίως ρεύματα, της «άμεσης» και της «έμμεσης» τριτενέργειας. Κύριος υποστηρικτής της «άμεσης τριτενέργειας» υπήρξε ο *Hans Carl Nipperdey*. Η ιδέα της «άμεσης τριτενέργειας» την οποία ενστερνίζεται και το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Εργατικό Δικαστήριο απορρέει από τη φύση των συνταγματικών διατάξεων που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα ως «αντικειμενικών κανόνων δικαίου» οι οποίοι ισχύουν σε

⁵⁶ Π.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα Α', 1991, σελ.101-102

⁵⁷ Τ.Ηλιοπούλου-Στράγγα, Η «Τριτενέργεια» των Ατομικών και Κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1975, 1990, σελ.47-48

ολόκληρη την έννομη τάξη και κατά συνέπεια και στο ιδιωτικό δίκαιο, αναπτύσσοντας άμεση κανονιστική ενέργεια Κατά τον *Nipperdey*, η αναγνώριση της «άμεσης ενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν συνεπάγεται την εφαρμογή όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο Ιδιωτικό δίκαιο, αλλά η εφαρμογή τους εξαρτάται από το περιεχόμενο και τη λειτουργία τους. Έτσι αποδέχεται την απόλυτη δύναμη ορισμένων μόνο συνταγματικών κανόνων όπως των διατάξεων για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (άρ.1παρ1 GG) και για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρ.2παρ1 GG), της αρχής της ισότητας (άρ3 GG), της ελευθερίας της σκέψης και έκφρασης (άρ.5 GG), της αρχής *nulla poena sine lege* (άρ.103 GG). Με αφετηρία όμως τη σκέψη ότι η αποδοχή της «άμεσης τριτενέργειας» δύναται να αναιρέσει την συνταγματικά κατοχυρωμένη ιδιωτική αυτονομία και την ελευθερία των συμβάσεων αναπτύχθηκε η θεωρία περί «έμμεσης τριτενέργειας» εκπρόσωπος της οποίας υπήρξε ο *G. Duerig* και την οποία ακολουθεί εν μέρει το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο. Σύμφωνα με αυτήν, η δράση των ιδιωτών, εφόσον υπάρχουν κανόνες ιδιωτικού δικαίου, πρέπει να κρίνεται με βάση το περιεχόμενο των κανόνων αυτών, ενώ στις περιπτώσεις που οι κανόνες αυτοί δεν υπάρχουν είναι δυνατή η έμμεση επίδραση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, διαμέσου των γενικών εννοιών και αόριστων ρητρών του ιδιωτικού δικαίου όπως η καλή πίστη, τα χρηστά ήθη κλπ⁵⁸.

Στην ελληνική θεωρία αναπτύχθηκαν και τα δύο είδη της «τριτενέργειας». Πολλοί είναι αυτοί που θεωρούν ορθότερη τη θεωρία περί «έμμεσης τριτενέργειας», αποδεχόμενοι δηλαδή την εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων στις σχέσεις των ιδιωτών μέσα από τις γενικές ρήτρες και τις αόριστες νομικές έννοιες του ιδιωτικού δικαίου που χαρακτηρίζονται ως «σημεία εισβολής», ως «πύλες εισόδου» του Συντάγματος στο Ιδιωτικό δίκαιο, διατηρώντας μία επιφύλαξη απέναντι στην θεωρία της «άμεσης τριτενέργειας» φοβούμενοι τον ενδεχόμενο κίνδυνο κλονισμού της ελευθερίας των συμβάσεων και της αυτοτέλειας του Ιδιωτικού δικαίου.⁵⁹ Άλλοι πάλι αποδέχονται την «έμμεση» τριτενέργεια, χωρίς ωστόσο να αρνούνται και την «άμεση», θεωρώντας ότι είναι δυνατόν ορισμένες συνταγματικές διατάξεις να μην αναπτύξουν άμεση και απόλυτη

⁵⁸Τ.Ηλιοπούλου-Στράγγα, Η «Τριτενέργεια» των Ατομικών και Κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1975, 1990, σελ.49-50,52, Α.Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα,2004, σελ.36-37, Γ.Κασιμάτης, Το ζήτημα της τριτενέργειας, Το Σ1981, σελ.8-10

⁵⁹ Ι.Καράκωστας, Προσωπικότητα και τύπος : Σύγκρουση ή Συμβίωση;, 2000, σελ.26-27, του ίδιου, Περιβάλλον και Δίκαιο, 2000, σελ.137, Α.Παπαχρίστου, Η προστασία της προσωπικότητας και το άρθρο 299 ΑΚ, Το Σ1981, σελ.42επ, Ι.Σπυριδάκης, Γενικές Αρχές Α, σελ.73.

ισχύ⁶⁰ ενώ ένα άλλο μέρος της θεωρίας κάνει δεκτή την σωρευτική εφαρμογή της «άμεσης» και «έμμεσης» «τριτενέργειας» στις περιπτώσεις «ιδιωτικής εξουσίασης».⁶¹

Πάντως θα πρέπει να τονίσουμε πως μετά την πρόσφατη αναθεώρηση του Συντάγματος με το Ψήφισμα της 6/4/2001 η κανονιστική λειτουργία των συνταγματικών δικαιωμάτων βρίσκει πλέον σαφές έρεισμα στο άρθρο 25παρ1 εδ' γ που ορίζει ότι «*Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν*». Κατά συνέπεια, οι συνταγματικές διατάξεις δεν αναπτύσσουν μόνο «έμμεση τριτενέργεια», αλλά και «άμεση» εφόσον βέβαια μπορούν να εφαρμοστούν στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών. Έτσι οι συνταγματικές διατάξεις δεν θα αναπτύσσουν «άμεση τριτενέργεια» όταν εξαιτίας της φύσης και του περιεχομένου τους μπορούν να προσβληθούν μόνο από το κράτος ή όταν δεν είναι πρόσφορες για τη ρύθμιση των σχέσεων των ιδιωτών.⁶²

2.2.2. Η επίδραση των υπερνομοθετικών ρυθμίσεων στο Αστικό Δίκαιο

α) Η επίδραση των υπερνομοθετικών ρυθμίσεων στο δικαίωμα της προσωπικότητας (άρθρο 57 ΑΚ)

Ο Αστικός κώδικας έχει χαρακτηριστεί ως ένα προοδευτικό και ευέλικτο νομοθέτημα ικανό να ανανεώνεται αλλά και να προσαρμόζεται στις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες χάρη στο περιεχόμενο και τη λειτουργία ορισμένων διατάξεών του. Μία από αυτές τις διατάξεις είναι και το άρθρο 57 ΑΚ σύμφωνα με το οποίο «*όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον*». Η γενική όμως και αόριστη έννοια της «προσωπικότητας» έχει προκαλέσει αρκετά ερμηνευτικά προβλήματα, καθιστώντας έτσι αναγκαία την οριοθέτησή της και κατ' επέκταση την εξειδίκευσή της από τα δικαστήρια. Η εξειδίκευση του περιεχομένου της έννοιας της «προσωπικότητας» επιχειρήθηκε αρχικά με τη βοήθεια των κλασικών ερμηνευτικών μεθόδων, καταλήγοντας όμως σε περιπτωσιολογικούς προσδιορισμούς. Με τον τρόπο αυτό αγαθά όπως η ζωή, η σωματική ακεραιότητα, η ψυχική υγεία, η τιμή, η προσωπική ελευθερία, η σφαίρα του απορρήτου, η εικόνα του προσώπου, το άσυλο της κατοικίας του, η απόλαυση των πραγμάτων κοινής χρήσης, συχνά στοιχειοθετούσαν την έννοια της «προσωπικότητας». Ωστόσο, η διαρκής ανάπτυξη των μέσων τεχνολογίας και η εξέλιξη της ζωής ανάγκασαν τόσο τους συγγραφείς όσο και

⁶⁰ Ν.Παπαντωνίου, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, σελ.33

⁶¹ Θ.Λιακόπουλος, Η Προστασία του Καταναλωτή και το Σύνταγμα, ΝοΒ 1984, σελ..948

⁶² Α.Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Γ' έκδοση, σελ.71-72 (υποσημ.32)

τη νομολογία να περιλαμβάνουν στην έννοια της «προσωπικότητας» ολοένα και περισσότερα αγαθά. Έτσι λοιπόν αναζήτησαν στη συνέχεια ένα κατευθυντήριο κριτήριο για τον ασφαλή προσδιορισμό της, ερειδόμενοι στις συνταγματικές διατάξεις του Συντάγματος του 1975 και ειδικότερα στο άρθρο 2παρ1Σ που υποχρεώνει την Πολιτεία «να σέβεται και να προστατεύει την αξία του ανθρώπου».

Η στροφή αυτή προς τις Συνταγματικές διατάξεις για τον εννοιολογικό προσδιορισμό της έννοιας της «προσωπικότητας» συνδέθηκε αναπόφευκτα με το ζήτημα της «τριτενέργειας». Έτσι λοιπόν η διάταξη 2παρ1Σ θεωρήθηκε ότι «τριτενεργεί» στις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, διαμέσου της γενικής ρήτρας του άρθρου 57 ΑΚ. Με βάση λοιπόν το ασφαλές αυτό ερμηνευτικό κριτήριο έγινε δεκτό ότι στην έννοια της προσωπικότητας περιλαμβάνονται όλες εκείνες οι «αστάθμητες αξίες» που συνδέονται με την αξία του προσώπου ως ανθρώπινου όντος.⁶³

β) Ελληνική νομολογία

Οι περιπτώσεις ωστόσο ευθείας εφαρμογής των συνταγματικών ρυθμίσεων από τη νομολογία δεν είναι πολλές, παρουσιάζουν όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο επηρεασμός της νομολογίας από τις συνταγματικές ρυθμίσεις διαφαίνεται κυρίως στο πεδίο του εργατικού δικαίου. Έτσι στην *Υπόθεση της ιπτάμενης αεροσυνοδού*⁶⁴ της Ολυμπιακής αεροπορίας ο ΑΠ έκρινε ότι στα άρθρα 57επ ΑΚ σε *συνδυασμό όμως* με τις συνταγματικές διατάξεις 2παρ1, 5παρ1, 22παρ1 και 25παρ1Σ, θεμελιώνεται δικαίωμα απασχόλησης του μισθωτού. Ειδικότερα, η ενάγουσα προσελήφθη δυνάμει συμβάσεως εργασίας αορίστου χρόνου, ως δόκιμη ιπτάμενη αεροσυνοδός στο αεροδρόμιο του Ελληνικού, προκειμένου να διατελεί πτήσεις επί αεροσκαφών συγκεκριμένου τύπου Boeing. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του προγράμματος πτήσεων του Ιουνίου της ζητήθηκε να εκτελέσει πτήση που δεν ήταν υποχρεωμένη να εκτελέσει βάσει της συμβάσεως εργασίας. Έτσι εκείνη αρνήθηκε και η εναγομένη εταιρία την έθεσε εκτός πτήσεων ως πειθαρχική ποινή για την άρνησή της. Η ενάγουσα απευθύνθηκε στο δικαστήριο το οποίο και έκρινε ότι θέση εκτός πτήσεων της συγκεκριμένης αεροσυνοδού την μείωσε ηθικά απέναντι στους συναδέλφους της, προκάλεσε δυσμενή σχόλια και προσβολή της προσωπικότητάς της, στηριζόμενο στα ανωτέρω άρθρα.

⁶³ Ι.Δεληγιάννης, Η προστασία της προσωπικότητας κατά τον Αστικό Κώδικα από την άποψη των σχετικών Συνταγματικών ρυθμίσεων, ΕλλΔνη 1997, σελ.491-492

⁶⁴ Απόφαση ΑΠ 3667/1978, ΝοΒ 1979, σελ.578

Τις ίδιες διατάξεις επικαλέστηκε το δικαστήριο και στην *Υπόθεση του χειριστή μηχανής χάλυβος*⁶⁵ όπου θεώρησε ότι σε περίπτωση άκυρης καταγγελίας εξαρτημένης σχέσεως εργασίας η οποία καθιστά υπερήμερο τον εργοδότη, ο τελευταίος υποχρεούται πέρα από την καταβολή του μισθού, να απασχολεί πραγματικά τον μισθωτό αποδεχόμενος τις υπηρεσίες του. Την απόφασή του αυτή την στήριξε τόσο στα άρθρα 648παρ1, 649, 653, 656 ΑΚ όσο και στα άρθρα 2παρ1, 5παρ1 και 22 παρ1Σ. Κατά συνέπεια ο μισθωτός δικαιούται να απαιτήσει τόσο τις καθυστερούμενες τακτικές αποδοχές του όσο και την άρση της παράνομης προσβολής της προσωπικότητάς του και την παράλειψή της στο μέλλον. Το σκεπτικό του δικαστηρίου ήταν ότι ο μισθωτός κατά την σύναψη της σύμβασης εργασίας απέβλεψε όχι μόνο στην απόλαυση του μισθού του, αλλά και στην εκ μέρους του εργοδότη αποδοχή της εργασίας του προς απόκτηση εμπειρίας και άλλων πλεονεκτημάτων όπως εμπέδωση της κοινωνικής του θέσης και εξασφάλιση της σωματικής και ψυχικής του υγείας. Η μη πραγματική απασχόληση του μισθωτού εκ μέρους του εργοδότη συνιστά έλλειψη σεβασμού της αξιοπρέπειας και της τιμής του μισθωτού και άρα προσβολή της προσωπικότητάς του σύμφωνα με το άρθρο 57 ΑΚ.

Χαρακτηριστική επίσης απόφαση στο χώρο του εργατικού δικαίου είναι η *υπόθεση του ματιοφύλακα* όπου εκεί το Εφετείο Θεσσαλονίκης έκρινε ότι η μετάθεση της υπαλλήλου ιδρύματος κατόχου πτυχίου ψυχολογίας από τη θέση ματιοφύλακα στην υποδεέστερη κατά τη γνώμη του δικαστηρίου θέση της τραπεζοκόμου συνιστά προσβολή της προσωπικότητάς της βάσει των άρθρων 2παρ1Σ, 5παρ1Σ και 22Σ. Η ενέργεια αυτή δηλαδή θεωρήθηκε ως μονομερής βλαπτική μεταβολή των όρων της εργασιακής σύμβασης την οποία η εν λόγω υπάλληλος αρνήθηκε να αποδεχτεί, ενώ η καταγγελία της συμβάσεως εργασίας εκ μέρους του εργοδότη κρίθηκε καταχρηστική και η άρνησή του να αποδεχτεί τις υπηρεσίες της υπαλλήλου ως προσβλητική της προσωπικότητάς της.⁶⁶

Στις παραπάνω διατάξεις στήριξε την απόφασή του το δικαστήριο και στην *υπόθεση απόλυσης συνδικαλιστικού στελέχους* όπου το δικαστήριο έκρινε ως άκυρη την καταγγελία της σύμβασης εργασίας υπαλλήλου επειδή δεν είχαν τηρηθεί οι όροι του Ν.1264/1982 και την άρνηση του εργοδότη να αποδέχεται τις υπηρεσίες του υπαλλήλου ως προσβλητική της προσωπικότητάς του.⁶⁷ Αξιοσημείωτη επίσης είναι η απόφαση του δικαστηρίου στην *υπόθεση υπαλλήλου ΚΤΕΑ* όπου και εκεί το δικαστήριο θεώρησε ως προσβλητική της προσωπικότητας υπαλλήλου την άρνηση του εργοδότη να τον

⁶⁵ Απόφαση 367/1983, ΕΕργΔ 1984, σελ.58

⁶⁶ Απόφαση Εφ Θεσ/κης 319/1989, ΕλλΔνη 1989, σελ.1023

⁶⁷ Απόφαση Μον Πρωτ/ου Ροδόπης 145/1988, ΕΕργΔ1988, σελ.1073

απασχολεί στη θέση για την οποία αρχικά τον είχε προσλάβει διότι με τον τρόπο αυτό παρεμποδιζόταν η αξιοποίηση της εμπειρίας που είχε αποκτήσει στην αρχική του θέση ενώ συγχρόνως προκαλούνταν ηθική μείωση καθώς «εξετίθετο στα μάτια των συναδέλφων του και γενικότερα του κοινωνικού του περιβάλλοντος ως μη πλέον εργαζόμενος».⁶⁸

Η συχνότερη επίσης περίπτωση στην οποία τα δικαστήρια επικαλούνται το άρθρο 2παρ1 και 5παρ1Σ είναι εκείνη στην οποία καλούνται να αξιολογήσουν ως αποδεικτικό μέσο σε δίκη με αντικείμενο ιδιωτική διαφορά, μαγνητοταινίες «προϊόντα υποκλοπής» που περιέχουν συνομιλίες. Έτσι στην *Υπόθεση της ομοφυλόφιλης συζύγου*⁶⁹ το Εφετείο Θεσσαλονίκης αρνείται να δεχτεί ως νόμιμο αποδεικτικό μέσο μαγνητοταινία «προϊόν υποκλοπής» που είχε προσκομίσει ο εκκαλών-σύζυγος προκειμένου να καταδείξει τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις της εφεσίβλητης-συζύγου του και κατ' επέκταση την ανικανότητά της να αναλάβει την επιμέλεια των ανήλικων τέκνων τους. Το δικαστήριο στηριζόμενο στις διατάξεις 444, 438, 439 ΚΠολΔ , 178,179 ΚΠΔ καθώς και στα άρθρα 2 παρ1 και 5 παρ1Σ απέρριψε το αποδεικτικό αυτό μέσο τονίζοντας ότι «αι υποκλοπαί... και η άνευ της βουλήσεως του ομιλούντος φωνοληψία αποτελούν προσβολή της προσωπικότητας του ανθρώπου, ήτοι παραβίασιν της ιδιωτικής εκείνης περιοχής του, όπου δικαιούται να παραμένει απολύτως μόνος. Δεν επιτρέπεται εις την δημόσιαν ή ιδιωτικήν εξουσίαν η παραβίασις της ιδιωτικής αυτής περιοχής δια της υποκλοπής».

Επίσης στην *απόφαση της ΟΛΑΠ 1/2001*⁷⁰ το δικαστήριο δεν έλαβε υπόψη του ως αποδεικτικό μέσο μαγνητοταινία που προσκόμισε η αναιρεσείουσα στην οποία καταγραφόταν η ιδιωτική της συνομιλία με τον αναιρεσίβλητο, που αποτυπώθηκε εν αγνοία και χωρίς την συναίνεση του τελευταίου, προς απόδειξη του ισχυρισμού της αναιρεσείουσας ότι ο αναιρεσίβλητος κατέχει ιδιόγραφη διαθήκη της θανούσης με την οποία αυτή είχε εγκαταστήσει κληρονόμο της την αναιρεσείουσα. Στηριζόμενο στις διατάξεις 2παρ1Σ, 9παρ1Σ, 19Σ, 8 ΕΣΔΑ, το δικαστήριο επεσήμανε ότι η εν αγνοία και χωρίς τη συναίνεση ενός των συνομιλητών μαγνητοφώνηση ιδιωτικής συνομιλίας ενέχει παγίδευσή του και συνεπώς αποτελεί δέσμευση και περιορισμό στην ελεύθερη άσκηση της επικοινωνίας. Η απονομή της δικαιοσύνης δεν μπορεί να γίνεται με οποιοδήποτε τίμημα.

Περαιτέρω, οι συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα δύνανται να χρησιμεύσουν για τη διαπίστωση τυχόν κενών του Ιδιωτικού

⁶⁸ Απόφαση Εφ Ναυπλίου 2/1987, ΕΕργΔ 1987, σελ.741

⁶⁹ Απόφαση Εφ Θεσ/κης 1782/1981, Δ 14, σελ.137-138

⁷⁰ Απόφαση ΟΛΑΠ 1/2001, ΧρΙΔ 2001, σελ. 248-249

δικαίου, παρέχοντας τα απαραίτητα αξιολογικά κριτήρια για την πλήρωσή τους⁷¹. Έτσι το ζήτημα που απασχόλησε το Εφετείο Αθηνών στην *απόφαση 10168/1982*⁷² που εκδόθηκε λίγο πριν την ψήφιση του Ν. 1329/1983 με τον οποίο τροποποιήθηκε ριζικά το οικογενειακό δίκαιο του ΑΚ, ήταν η αποδοχή ή όχι αγωγής προσβολής της πατρότητας εκ μέρους του ίδιου του τέκνου, το οποίο σύμφωνα με τις ισχύουσες τότε διατάξεις του ΑΚ δεν είχε δικαίωμα να ζητήσει το ίδιο την ανατροπή του τεκμηρίου πατρότητας του συζύγου της μητέρας του, αφού το δικαίωμα αυτό παρείχετο μόνο στον σύζυγο. (ΑΚ 1471, 1542). Ειδικότερα, το τέκνο μόλις ενηλικιώθηκε άσκησε στο όνομά του αγωγή επιδιώκοντας να αναγνωρισθεί ότι δεν ήταν παιδί του συζύγου της μητέρας του, τον οποίο δεν γνώριζε καν, ενώ θεωρούσε και ήθελε ως πατέρα του εκείνον με τον οποίο η μητέρα του και το ίδιο ζούσαν σε οικογενειακή κοινωνία τα τελευταία 22 χρόνια. Το Εφετείο Αθηνών με την απόφασή του εξαφάνισε την πρωτόδικη απόφαση που είχε εφαρμόσει τις παραπάνω διατάξεις του ΑΚ. Δέχτηκε, δηλαδή, ότι οι διατάξεις αυτές ήταν ασυμβίβαστες με τα άρθρα 2παρ1, 5παρ1 και 21παρ1Σ και ότι η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας περιλαμβάνει και το δικαίωμα να αποποιηθεί κανείς μια πλασματική πατρότητα, να αναζητήσει την αληθινή του καταγωγή, να αυτοκαθορισθεί από οικογενειακή άποψη.

Η αναγωγή στις συνταγματικές διατάξεις για την ερμηνεία και την εφαρμογή των κανόνων του Ιδιωτικού δικαίου είναι άμεσα συνδεδεμένη και με την «*σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία του νόμου*». Με τον όρο αυτό εκφράζεται η ερμηνευτική εκείνη μέθοδος βάσει της οποίας ο εφαρμοστής του δικαίου οφείλει, μεταξύ περισσοτέρων δυνατών ερμηνευτικών εκδοχών της εφαρμοστέας διάταξης νόμου, να επιλέξει εκείνη που δεν προσκρούει στο Σύνταγμα, αποφεύγοντας έτσι τον χαρακτηρισμό της ως αντισυνταγματική και διασφαλίζοντας την ισχύ της.⁷³ Μία τέτοια σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία επιχείρησε το δικαστήριο με αφορμή την *απόφαση 7800/1982*⁷⁴. Έτσι λοιπόν προέβη στη διορθωτική παρέμβαση των άρθρων 5παρ1, 17 και 24Σ κατά τον προσδιορισμό του εύρους της υποχρέωσης του ιδιοκτήτη να ανέχεται επιβλαβείς εκπομπές από γειτονικό ακίνητο όταν αυτές προέρχονται από συνήθη χρήση των ακινήτων της περιοχής του (άρθρο 1003 ΑΚ). Έτσι με βάση τη συνταγματική αρχή της προστασίας του

⁷¹ Φ.Δωρής, Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 1991, σελ.1195

⁷² Απόφαση 10168/1982, ΝοΒ 31, 242

⁷³ Π.Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού δικαίου και Ερμηνεία των δικαιοπραξιών, 2000, σελ.189-191, Φ.Δωρής, Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 1991, σελ.1190-1191

⁷⁴ Απόφαση 7800/1982, ΕλλΔνη 24, σελ.807

περιβάλλοντος οριοθέτησε την υποχρέωση ανοχής του γείτονα μέχρι το σημείο που η επιβλαβής δραστηριότητα του γειτονικού ακινήτου, αν και συνήθης, καταλύει την οικολογική ισορροπία και αναιρεί το δικαίωμα χρήσης της ιδιοκτησίας και την προστασία της προσωπικότητας.

Αξίζει ακόμη να σημειώσουμε την άποψη μερίδας της θεωρίας⁷⁵ σύμφωνα με την οποία η ηθική βλάβη που υφίσταται ο πιστωτής σε περίπτωση αθέτησης της συμβατικής υποχρέωσης του οφειλέτη του συνιστά προσβολή της προσωπικότητάς του βάσει του άρθρου 2 παρ1Σ. Ειδικότερα θεωρήθηκε ότι η ηθική βλάβη αποτελεί διαταραχή της εσωτερικής ισορροπίας του ανθρώπου, του εσωτερικού του κόσμου ο οποίος αποτελεί στοιχείο της προσωπικότητάς του. Με τον τρόπο αυτό, δεδομένου ότι το άρθρο 299ΑΚ δεν καλύπτει τις περιπτώσεις αθέτησης συμβατικής υποχρέωσης και γενικότερα προϋπάρχουσας ενοχικής υποχρέωσης, ο πιστωτής αποκτά κατά του οφειλέτη του δυνάμει του άρθρου 59ΑΚ αξίωση χρηματικής ικανοποίησης της ηθικής του βλάβης.

Τέλος, συνέπεια της επίκλησης συνταγματικών διατάξεων που κατοχυρώνουν ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα είναι η συνταγματική κατοχύρωση της προσωπικότητας και η αντίστοιχη υποχρέωση των οργάνων της Πολιτείας να την σέβονται και ταυτόχρονα να την προστατεύουν. Με τον τρόπο αυτό, οι διατάξεις για τη προστασία της προσωπικότητας αποκτούν συνταγματική νομιμότητα και κατ' επέκταση συνταγματική υπεροχή έναντι κάθε άλλης διάταξης νόμου, με αποτέλεσμα τυχόν κατάργηση ή μείωση της προβλεπόμενης προστασίας της «προσωπικότητας» (άρθρο 34, 57επ ΑΚ) με νεότερη ή ειδικότερη νομοθετική ρύθμιση να κρίνεται ως αντισυνταγματική!⁷⁶ Χαρακτηριστική είναι η απόφαση **40/1998 Ολ.ΑΠ**⁷⁷ με την οποία κρίθηκε ως αντισυνταγματική η διάταξη του άρ.45§3 του Ν. 2172/1993 με την οποία αναιρείται η προβλεπόμενη βάσει των άρθρων 57, 59, 932 ΑΚ προστασία της αξίας του ανθρώπου, αφού θεσπίζεται η απόσβεση αξιώσεων των προσώπων που έχουν προσβληθεί από τον τύπο και τα ΜΜΕ μέχρι τη δημοσίευση του νόμου αυτού. Ειδικότερα, ο αναιρεσιών άσκησε στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Σπάρτης στις 14 Απριλίου 1993 αγωγή με την οποία ισχυρίστηκε ότι οι εναγόμενοι, μεταξύ των οποίων και οι δύο αναιρεσίβλητοι, σε τηλεοπτική εκπομπή που μεταδόθηκε από ιδιωτικό τηλεοπτικό σταθμό της δεύτερης αναιρεσίβλητης και στην οποία εκπομπή έλαβε μέρος ως συνεντευξιαζόμενος ο πρώτος αναιρεσίβλητος, αναφέρθηκαν από αυτούς ψευδή και

⁷⁵ Α.Παπαχρίστου, Η προστασία της προσωπικότητας και το άρθρο 299 ΑΚ, σελ.54-58

⁷⁶ Α.Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Γ' έκδοση, σελ.146-147 (υποσημ.2)

⁷⁷ Απόφαση 40/1998 Ολ.ΑΠ, ΤοΣ 1999, σελ.103-106

συκοφαντικά γεγονότα, εν γνώσει της αναληθείας τους, με αποτέλεσμα να προσβληθεί βάνουσα η προσωπικότητά του. Ζήτησε έτσι να υποχρεωθούν οι εναγόμενοι να του καταβάλουν εις ολόκληρον, λόγω ηθικής βλάβης, χρηματική ικανοποίηση 6000.000.000 δραχμών. Το Πολυμελές Πρωτοδικείο Σπάρτης όμως έκρινε ότι είχε αποσβεστεί η σχετική αξίωση βάσει του άρθρου 45παρ3 του Ν.2172/1993. Αντίθετα, η ΟΛΑΠ έκρινε ότι το Πρωτοδικείο με την απόφασή του αυτή παραβίασε τις ουσιαστικού δικαίου διατάξεις των άρ. 2παρ1Σ και 1παρ1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ και θεώρησε βάσιμο τον από το άρθρο 559παρ1 ΚΠολΔ πρώτο λόγο της αίτησης να αναιρεθεί η προσβαλλόμενη απόφαση.

2.2.3 Η επίδραση των υπερνομοθετικών ρυθμίσεων στο Ποινικό δίκαιο

Η αναγωγή της ανθρώπινης αξίας σε καταστατική αρχή που διέπει ολόκληρη την έννομη τάξη και που διαχέει το πνευματικό της φως σε όλη την νομοθεσία μας δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστο το χώρο της ποινικής δικαιοσύνης. Χωρίς το θεμελιώδη προσανατολισμό που παρέχουν οι συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ο ποινικός νομοθέτης δεν θα μπορούσε να συλλάβει την κοινωνική αξίωση ποινικοποίησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και να την μετουσιώσει σε ένα κοινωνικά πρόσφορο ποινικό δίκαιο. Έτσι, οι θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος αποτελούν τους ουσιαστικούς γνώμονες συνταγματικής νομιμότητας για τον ποινικό νομοθέτη και για έναν σωστό κοινωνικό προσανατολισμό του.

Η αρχή της ανθρώπινης αξίας αποτελεί το κατευθυντήριο κριτήριο για τη συνταγματικότητα των ποινών και για την όλη μεταχείριση του εγκληματία. Έναν τέτοιον άλλωστε προσανατολισμό προσφέρει αντίστοιχα και το άρθρο 7παρ2Σ σύμφωνα με το οποίο *«τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται όπως νόμος ορίζει.»* Συγχρόνως, η αρχή της ελευθερίας του προσώπου του άρθρου 5παρ1Σ οριοθετεί τόσο θετικά όσο και αρνητικά την εξουσία του ποινικού νομοθέτη, ο οποίος δύναται να αναγάγει έτσι σε ποινικό αδίκημα κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά που προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.⁷⁸

⁷⁸ Γ.Κασμάτης, Σύνταγμα και κοινό δίκαιο, (Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976), σελ.148-149

Έτσι υπό το πρίσμα του άρθρου 2παρ1Σ και 7παρ2Σ η απόσπαση ομολογίας του κατηγορουμένου με οποιαδήποτε μέθοδο που διεισδύει στο *forum internum* του ατόμου (ναρκοανάλυση, ανιχνευτής ψεύδους) είναι απαράδεκτη διότι υποβιβάζει τον άνθρωπο σε αντικείμενο, σε απλό μέσο για την ανεύρεση της αλήθειας. Πολύ περισσότερο αντίκειται στις διατάξεις αυτές κάθε προσπάθεια καταναγκαστικής αλλαγής του ενδιαθέτου φρονήματός του, διαμέσου του βομβαρδισμού του με μηνύματα πολιτικού, ιδεολογικού, θρησκευτικού περιεχομένου, αναιρώντας έτσι την ιδιότητα του ατόμου ως έλλογου όντος.⁷⁹ Ακόμη, διατάξεις του ουσιαστικού και ποινικού δικαίου αντίκεινται στο άρθρο 2παρ1Σ όταν χρησιμοποιούν τον δράστη ως εξιλαστήριο θύμα για τον παραδειγματισμό των υπολοίπων και την επιτυχία της αντεγκληματικής πολιτικής.⁸⁰ Πιο συγκεκριμένα, ποινές και μέτρα που συνδέονται ανεπαρκώς ή καθόλου με την ενοχή και προσανατολίζονται μονόπλευρα στην προληπτική λειτουργία του ποινικού δικαίου, είναι αντισυνταγματικές. Μάλιστα, η αρχή της αξίας του ανθρώπου δεν συνεπάγεται περιορισμούς μόνο για το περιεχόμενο των κυρώσεων αλλά και για την διαδικασία επιβολής αυτών. Έτσι το δικαστήριο έκρινε ότι οι διατάξεις που προβλέπουν την ευκαιριακή συγκρότηση πειθαρχικών συμβουλίων για να δικάσουν μόνο μία κάθε φορά υπόθεση και χωρίς να θεσπίζονται κριτήρια για την επιλογή των μελών που θα τα απαρτίζουν, αντίκεινται στο άρθρο 2παρ1Σ.⁸¹ Τέλος αξίζει να αναφερθούμε στο επίμαχο ζήτημα της *προσωποκράτησης για χρέη* που τόσο πολύ έχει απασχολήσει την νομική επιστήμη. Ενώ στην θεωρία υποστηρίζεται ότι γενικά η προσωποκράτηση για χρέη είτε προς το δημόσιο είτε προς τους ιδιώτες παραβιάζει το άρθρο 2παρ1Σ διότι υποβιβάζει τον οφειλέτη σε μέσο για την είσπραξη των χρεών αυτών, η νομολογία ωστόσο δεν κάνει δεκτή την επιχειρηματολογία αυτή. Την άποψη της θεωρίας μάλιστα ενισχύει το άρθρο 11 ΔΣΑΠΔ σύμφωνα με το οποίο *«κανείς δεν φυλακίζεται αποκλειστικά λόγω της αδυναμίας του να εκπληρώσει συμβατική υποχρέωση»*. Ενώ λοιπόν θα έπρεπε να γίνει δεκτό μετά την κύρωση του ΔΣΑΠΔ με τον Ν.2462/1997 ότι η διάταξη του άρθρου 1047παρ1 ΚΠολΔ καθίσταται ανεφάρμοστη, ωστόσο η νομολογία έχει περιστείλει ασφυκτικά το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 11 του ΔΣΑΠΔ, δεχόμενη ότι επιτρέπεται να διαταχθεί

⁷⁹Ν.Ανδρουλάκης, Το νέο Σύνταγμα και η Ποινική δικαιοσύνη (Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976), σελ.66

⁸⁰ Λ.Μαργαρίτης, Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, Υ 1996, σελ.480

⁸¹ ΣτΕ 789/1990, ΕλλΔνη 1991, σελ.226επ

προσωποκράτηση κατά εμπόρου που κακόπιστα αποφεύγει να εκπληρώσει τις συμβατικές του υποχρεώσεις.⁸²

III. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Βάσει λοιπόν των αναπτύξεων που προηγήθηκαν καταλήγουμε ενδεχομένως στα ακόλουθα βασικά συμπεράσματα :

- Οι διάφοροι κλάδοι δικαίου δεν είναι στεγανοποιημένοι, αλλά συμπλέκονται μεταξύ τους σε έναν ενιαίο λειτουργικό χώρο, χωρίς να είναι δυνατός ο πλήρης διαχωρισμός τους κατά την εφαρμογή των κανόνων τους.

- Η ρύθμιση κάποιας σχέσης από έναν κλάδο του δικαίου που ανήκει συστηματικά στο δημόσιο ή στο ιδιωτικό δίκαιο, δε σημαίνει ότι η σχέση αυτή ανήκει αποκλειστικά στο χώρο αυτό, αλλά η παράλληλη ρύθμιση της ίδιας σχέσεως από περισσότερους κλάδους δικαίου λειτουργεί συμπληρωματικά.

- Η προστασία της προσωπικότητας μπορεί να καταστεί αντικείμενο ρυθμίσεως από οποιονδήποτε κλάδο του δικαίου, χωρίς να κινδυνεύει να χαρακτηριστεί ότι ανήκει εκεί αποκλειστικά.

- Οι συνταγματικές διατάξεις ολοκληρώνουν την προστασία της προσωπικότητας του κοινού δικαίου, ενώ δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο κατευθύνονται προς τον ίδιο σκοπό, στη προστασία δηλαδή της ανθρώπινης αξίας ως υπέρτατου αγαθού.

⁸² ΑΠ 253 και 254/2000, ΕλλΔνη 2000

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Αλιβιζάτος Ν, Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, 1981,

Ανδρουλάκης Ν, Το Νέο Σύνταγμα και η ποινική Δικαιοσύνη (Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976)

Βλάχος Γ, Κοινωνιολογία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1979

Γαζής Α, Η Επίδραση του Συντάγματος επί του Αστικού Δικαίου (Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976)

Γαζής Α, Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου, Β' , Αι Δικαιοπραξίαι, 1973

Γεωργιάδης Α, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Γ' έκδοση,

Δαγτόγλου Π, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 1991

Δημητρόπουλος Α, Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, 2004

Δημητρόπουλος Α, Κοινωνικός Ανθρωπισμός και Ανθρώπινα Δικαιώματα, 1998

Δημητρόπουλος Α, Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξης, 1981

Ηλιοπούλου-Στράγγα. Τ, Η «Τριτενέργεια» των Ατομικών και Κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1975, 1990

Καλομοίρης Δ, Εργατικό Δίκαιο, Γενικές Αρχές, 1969

Καράκωστας Ι, Προσωπικότητα και τύπος : Σύγκρουση ή Συμβίωση; ,2000

Καράκωστας Ι, Περιβάλλον και Δίκαιο, 2000,

Κασιμάτης Γ, Σύνταγμα και Κοινό Δίκαιο (Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976)

Μαγγανάς Α - Καρατζά Λ, ΕΣΔΑ, Αποφάσεις κ Πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, 2002

- Μάνεσης Α*, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικές Ελευθερίες, 1982
- Μανιτάκης Α*, Κράτος Δικαίου και Δικαστικός Έλεγχος Συνταγματικότητας, 1994
- Μανιτάκης Α*, Το Υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25παρ1Σ, 1981
- Μαυριάς Κ*, Συνταγματικό Δικαίωμα Ιδιωτικού Βίου, 1982
- Παπανικολάου Π*, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών, 2000
- Παπαντωνίου Ν*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 1983
- Παραράς Π*, Σύνταγμα 1975-Corpus I, 1985,
- Πετρίδης Π*, Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα (1844-1940), 1992
- Ραΐκος*, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 1983
- Ρούκουνας Εμ*, Διεθνής προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1995
- Σπυριδάκης Ι*, Γενικές Αρχές Ά, 1987
- Σταυρόπουλος Γ*, Οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού δικαστηρίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ο εθνικός δικαστής (Η Επίδραση της ΕΣΔΑ στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου), 2000-2001
- Χρυσόγονος Κ*, Η Ενσωμάτωση της ΕΣΔΑ στην εθνική έννομη τάξη, 2001
- Χρυσόγονος Κ*, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-Μισό αιώνα μετά (Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου), 2000-2001
- Χρυσόγονος Κ*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2002

ΑΡΘΡΑ

- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Αλ*, Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στα Συντάγματα της Ελληνικής Επανάστασης, ΝοΒ 1980
- Δαγτόγλου Π*, Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, ΝοΒ 1982
- Δεληγιάννης Ι*, Η Προστασία της προσωπικότητας κατά τον Αστικό Κώδικα από την άποψη των σχετικών συνταγματικών ρυθμίσεων, ΕλλΔνη 1997

Δωρής Φ, Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 1991

Haberle P, Έννοια και Περιεχόμενο της Ανθρώπινης Αξιοπρέπειας, ΤοΣ 1982

Γλιάδου Αικ, Βιοϊατρική και Ανθρώπινα Δικαιώματα - Παρατηρήσεις με αφορμή τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Βιοϊατρική, Το Σ 2000

Κασιμάτης Γ, η Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ 1979

Κασιμάτης Γ, Το ζήτημα της τριτενέργειας, ΤοΣ 1981

Κατράνης Α, Η θεωρία της τριτενέργειας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΤοΣ 1978

Κρουσταλλάκης Ευ, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στα πλαίσια της κοινοτικής έννομης τάξεως, ΕΕργΔ 1981

Λιακόπουλος Θ, Η προστασία του καταναλωτή και το Σύνταγμα, ΝοΒ 1984
(Επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου, διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976)

Μαργαρίτης Α, Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, Υ 1996, σελ.480

Μπακόπουλος Ι, Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ΕλλΔνη 2002

Μπουρλόγιαννη-Βραϊλα Χ, Επισκόπηση της Νομολογίας της Επιτροπής ελέγχου εφαρμογής του διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα 1998-2000, ΝοΒ 2001

Παπαχρίστου Α, Η προστασία της προσωπικότητας και το άρθρο 299 ΑΚ, Το Σ 1981

Πλαγιαννάκος Γ, Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας, ΕλλΔνη 1966

Τσάμπαση Α, Η νομολογία του ΔΕΚ για τα ατομικά δικαιώματα και η σημασία της στο εσωτερικό δίκαιο, Το Σ 1986

NOMOLOΓIA

Υπόθεση Ιπτάμενης Αεροσυνοδού, ΑΠ 3667/1978, ΝοΒ 1979

Υπόθεση ομοφυλόφιλης συζύγου, Εφ Θεσ/κης 1782/1981, Δ 14

Υπόθεση προσβολής πατρότητας εκ μέρους του τέκνου, ΕφΑθ 10168/1982, ΝοΒ 31

Υπόθεση υποχρέωσης ιδιοκτήτη να ανέχεται επιβλαβείς εκπομπές από γειτονικό ακίνητο, Απόφαση 7800/1982, ΕλλΔνη 24

Υπόθεση χειριστή μηχανής χάλυβος, 367/1983, ΕΕργΔ 1984

Υπόθεση απόλυσης υπαλλήλου ΚΤΕΛ, Εφ Ναυπλίου 2/1987, ΕΕργΔ 1987

Υπόθεση απόλυσης συνδικαλιστικού στελέχους, ΜονΠρωτ/ο Ροδόπης 145/1988, ΕΕργΔ1988

Υπόθεση ιματιοφύλακα, Εφ Θεσ/κης 319/1989, ΕλλΔνη 1989

Υπόθεση συγκρότησης πειθαρχικών συμβουλίων, ΣτΕ 789/1990, ΕλλΔνη 1991

Απόφαση Ολ.ΑΠ 40/1998, ΤοΣ 1999

Υπόθεση προσωποκράτησης εμπόρου για χρέη, ΑΠ 253 και 254/2000, ΕλλΔνη 2000

Απόφαση ΟλΑΠ 1/2001, ΧρΙΔ 2001

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

• *Υπόθεση Ιπτάμενης Αεροσυνοδού*, ΑΠ 3667/1978, ΝοΒ 1979, σελ.578

Ο ΑΠ έκρινε ότι στα άρθρα 57επ ΑΚ σε *συνδυασμό όμως* με τις συνταγματικές διατάξεις 2παρ1, 5παρ1, 22παρ1 και 25παρ1Σ, θεμελιώνεται δικαίωμα απασχόλησης του μισθωτού. Ειδικότερα, η ενάγουσα προσελήφθη δυνάμει συμβάσεως εργασίας αορίστου χρόνου, ως δόκιμη ιπτάμενη αεροσυνοδός στο αεροδρόμιο του Ελληνικού, προκειμένου να διατελεί πτήσεις επί αεροσκαφών συγκεκριμένου τύπου Boeing. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του προγράμματος πτήσεων του Ιουνίου της ζητήθηκε να εκτελέσει πτήση που δεν ήταν υποχρεωμένη να εκτελέσει βάσει της συμβάσεως εργασίας. Έτσι εκείνη αρνήθηκε και η εναγομένη εταιρία την έθεσε εκτός πτήσεων ως πειθαρχική ποινή για την άρνησή της. Η ενάγουσα απευθύνθηκε στο δικαστήριο το οποίο και έκρινε ότι θέση εκτός πτήσεων της συγκεκριμένης αεροσυνοδού την μείωσε ηθικά απέναντι στους συναδέλφους της, προκάλεσε δυσμενή σχόλια και προσβολή της προσωπικότητάς της, στηριζόμενο στα ανωτέρω άρθρα.

• *Υπόθεση ομοφυλόφιλης συζύγου*, Εφ Θεσ/κης 1782/1981, Δ 14, σελ.137-138

Το Εφετείο Θεσσαλονίκης αρνείται να δεχτεί ως νόμιμο αποδεικτικό μέσο μαγνητοταινία «προϊόν υποκλοπής» που είχε προσκομίσει ο εκκαλών-σύζυγος προκειμένου να καταδείξει τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις της εφεσίβλητης-συζύγου του και κατ' επέκταση την ανικανότητά της να αναλάβει την επιμέλεια των ανήλικων τέκνων τους. Το

δικαστήριο στηριζόμενο στις διατάξεις 444, 438, 439 ΚΠολΔ , 178,179 ΚΠΔ καθώς και στα άρθρα 2 παρ1 και 5 παρ1Σ απέρριψε το αποδεικτικό αυτό μέσο τονίζοντας ότι «αι υποκλοπαί... και η άνευ της βουλήσεως του ομιλούντος φωνοληψία αποτελούν προσβολή της προσωπικότητας του ανθρώπου, ήτοι παραβίασιν της ιδιωτικής εκείνης περιοχής του, όπου δικαιούται να παραμένει απολύτως μόνος. Δεν επιτρέπεται εις την δημόσιαν ή ιδιωτικήν εξουσίαν η παραβίασις της ιδιωτικής αυτής περιοχής δια της υποκλοπής».

• **Υπόθεση προσβολής πατρότητας εκ μέρους του τέκνου**, ΕφΑθ 10168/1982, ΝοΒ 31, σελ.242

Το ζήτημα που απασχόλησε το Εφετείο Αθηνών στην απόφαση 10168/1982 που εκδόθηκε λίγο πριν την ψήφιση του Ν. 1329/1983 με τον οποίο τροποποιήθηκε ριζικά το οικογενειακό δίκαιο του ΑΚ, ήταν η αποδοχή ή όχι αγωγής προσβολής της πατρότητας εκ μέρους του ίδιου του τέκνου, το οποίο σύμφωνα με τις ισχύουσες τότε διατάξεις του ΑΚ δεν είχε δικαίωμα να ζητήσει το ίδιο την ανατροπή του τεκμηρίου πατρότητας του συζύγου της μητέρας του, αφού το δικαίωμα αυτό παρείχετο μόνο στον σύζυγο.(ΑΚ 1471, 1542). Ειδικότερα, το τέκνο μόλις ενηλικιώθηκε άσκησε στο όνομά του αγωγή επιδιώκοντας να αναγνωρισθεί ότι δεν ήταν παιδί του συζύγου της μητέρας του, τον οποίο δεν γνώριζε καν, ενώ θεωρούσε και ήθελε ως πατέρα του εκείνον με τον οποίο η μητέρα του και το ίδιο ζούσαν σε οικογενειακή κοινωνία τα τελευταία 22 χρόνια. Το Εφετείο Αθηνών με την απόφασή του εξαφάνισε την πρωτόδικη απόφαση που είχε εφαρμόσει τις παραπάνω διατάξεις του ΑΚ . Δέχτηκε, δηλαδή, ότι οι διατάξεις αυτές ήταν ασυμβίβαστες με τα άρθρα 2παρ1, 5παρ1 και 21παρ1Σ και ότι η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας περιλαμβάνει και το δικαίωμα να αποποιηθεί κανείς μια πλασματική πατρότητα, να αναζητήσει την αληθινή του καταγωγή, να αυτοκαθορισθεί από οικογενειακή άποψη.

• **Υπόθεση υποχρέωσης ιδιοκτήτη να ανέχεται επιβλαβείς εκπομπές από γειτονικό ακίνητο**, Απόφαση 7800/1982, ΕλλΔνη 24, σελ.807

Το δικαστήριο με αφορμή την απόφαση 7800/1982 προέβη στη διορθωτική παρέμβαση των άρθρων 5παρ1, 17 και 24Σ κατά τον προσδιορισμό του εύρους της υποχρέωσης του ιδιοκτήτη να ανέχεται επιβλαβείς εκπομπές από γειτονικό ακίνητο όταν αυτές προέρχονται από συνήθη χρήση των ακινήτων της περιοχής του (άρθρο 1003 ΑΚ). Έτσι με βάση τη συνταγματική αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος οριοθέτησε την υποχρέωση ανοχής του γείτονα μέχρι το σημείο που η επιβλαβής δραστηριότητα του

γειτονικού ακινήτου, αν και συνήθως, καταλύει την οικολογική ισορροπία και αναιρεί το δικαίωμα χρήσης της ιδιοκτησίας και την προστασία της προσωπικότητας.

• **Υπόθεση χειριστή μηχανής χάλυβος**, 367/1983, ΕΕργΔ 1984, σελ.58

Το δικαστήριο έκρινε ότι σε περίπτωση άκυρης καταγγελίας εξαρτημένης σχέσεως εργασίας η οποία καθιστά υπερήμερο τον εργοδότη, ο τελευταίος υποχρεούται πέρα από την καταβολή του μισθού, να απασχολεί πραγματικά τον μισθωτό αποδεχόμενος τις υπηρεσίες του. Την απόφασή του αυτή την στήριξε τόσο στα άρθρα 648παρ1, 649, 653, 656 ΑΚ όσο και στα άρθρα 2παρ1, 5παρ1 και 22 παρ1Σ. Κατά συνέπεια ο μισθωτός δικαιούται να απαιτήσει τόσο τις καθυστερούμενες τακτικές αποδοχές του όσο και την άρση της παράνομης προσβολής της προσωπικότητάς του και την παράλειψή της στο μέλλον. Το σκεπτικό του δικαστηρίου ήταν ότι ο μισθωτός κατά την σύναψη της σύμβασης εργασίας απέβλεψε όχι μόνο στην απόλαυση του μισθού του, αλλά και στην εκ μέρους του εργοδότη αποδοχή της εργασίας του προς απόκτηση εμπειρίας και άλλων πλεονεκτημάτων όπως εμπέδωση της κοινωνικής του θέσης και εξασφάλιση της σωματικής και ψυχικής του υγείας. Η μη πραγματική απασχόληση του μισθωτού εκ μέρους του εργοδότη συνιστά έλλειψη σεβασμού της αξιοπρέπειας και της τιμής του μισθωτού και άρα προσβολή της προσωπικότητάς του σύμφωνα με το άρθρο 57 ΑΚ.

• **Υπόθεση απόλυσης υπαλλήλου ΚΤΕΑ**, Εφ Ναυπλίου 2/1987, ΕΕργΔ 1987, σελ.741

Το δικαστήριο θεώρησε ως προσβλητική της προσωπικότητας υπαλλήλου την άρνηση του εργοδότη να τον απασχολεί στη θέση για την οποία αρχικά τον είχε προσλάβει διότι με τον τρόπο αυτό παρεμποδιζόταν η αξιοποίηση της εμπειρίας που είχε αποκτήσει στην αρχική του θέση ενώ συγχρόνως προκαλούνταν ηθική μείωση καθώς «εξετίθετο στα μάτια των συναδέλφων του και γενικότερα του κοινωνικού του περιβάλλοντος ως μη πλέον εργαζόμενος».

• **Υπόθεση απόλυσης συνδικαλιστικού στελέχους**, ΜονΠρωτ/ο Ροδόπης 145/1988, ΕΕργΔ1988, σελ.1073

Το δικαστήριο έκρινε ως άκυρη την καταγγελία της σύμβασης εργασίας υπαλλήλου επειδή δεν είχαν τηρηθεί οι όροι του Ν.1264/1982 και την άρνηση του εργοδότη να αποδέχεται τις υπηρεσίες του υπαλλήλου ως προσβλητική της προσωπικότητάς του στηριζόμενο στις διατάξεις 2παρ1Σ, 5παρ1Σ και 22Σ.

- **Υπόθεση ματιοφύλακα**, Εφ Θεσ/κης 319/1989, ΕλλΔνη 1989, σελ.1023

Το Εφετείο Θεσσαλονίκης έκρινε ότι η μετάθεση της υπαλλήλου ιδρύματος κατόχου πτυχίου ψυχολογίας από τη θέση ματιοφύλακα στην υποδεέστερη κατά τη γνώμη του δικαστηρίου θέση της τραπεζοκόμου συνιστά προσβολή της προσωπικότητάς της βάσει των άρθρων 2παρ1Σ, 5παρ1Σ και 22Σ. Η ενέργεια αυτή δηλαδή θεωρήθηκε ως μονομερής βλαπτική μεταβολή των όρων της εργασιακής σύμβασης την οποία η εν λόγω υπάλληλος αρνήθηκε να αποδεχτεί., ενώ η καταγγελία της συμβάσεως εργασίας εκ μέρους του εργοδότη κρίθηκε καταχρηστική και η άρνησή του να αποδεχτεί τις υπηρεσίες της υπαλλήλου ως προσβλητική της προσωπικότητάς της.

- **Υπόθεση συγκρότησης πειθαρχικών συμβουλίων**, ΣτΕ 789/1990, ΕλλΔνη 1991, σελ.226επ

Το δικαστήριο έκρινε ότι οι διατάξεις που προβλέπουν την ευκαιριακή συγκρότηση πειθαρχικών συμβουλίων για να δικάσουν μόνο μία κάθε φορά υπόθεση και χωρίς να θεσπίζονται κριτήρια για την επιλογή των μελών που θα τα απαρτίζουν, αντίκεινται στο άρθρο 2παρ1Σ.

- **Απόφαση Ολ.ΑΠ 40/1998**, ΤοΣ 1999, σελ.103-106

Κρίθηκε ως αντισυνταγματική η διάταξη του άρ.45§3 του Ν. 2172/1993 με την οποία αναιρείται η προβλεπόμενη βάσει των άρθρων 57, 59, 932 ΑΚ προστασία της αξίας του ανθρώπου, αφού θεσπίζεται η απόσβεση αξιώσεων των προσώπων που έχουν προσβληθεί από τον τύπο και τα ΜΜΕ μέχρι τη δημοσίευση του νόμου αυτού. Ειδικότερα, ο αναιρεσείων άσκησε στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Σπάρτης στις 14 Απριλίου 1993 αγωγή με την οποία ισχυρίστηκε ότι οι εναγόμενοι, μεταξύ των οποίων και οι δύο αναιρεσίβλητοι, σε τηλεοπτική εκπομπή που μεταδόθηκε από ιδιωτικό τηλεοπτικό σταθμό της δεύτερης αναιρεσίβλητης και στην οποία εκπομπή έλαβε μέρος ως συνεντευξιαζόμενος ο πρώτος αναιρεσίβλητος, αναφέρθηκαν από αυτούς ψευδή και συκοφαντικά γεγονότα, εν γνώσει της αναληθείας τους, με αποτέλεσμα να προσβληθεί βάνουσα η προσωπικότητά του. Ζήτησε έτσι να υποχρεωθούν οι εναγόμενοι να του καταβάλουν εις ολόκληρον, λόγω ηθικής βλάβης, χρηματική ικανοποίηση 6000.000.000 δραχμών. Το Πολυμελές Πρωτοδικείο Σπάρτης όμως έκρινε ότι είχε αποσβεστεί η σχετική αξίωση βάσει του άρθρου 45παρ3 του Ν.2172/1993. Αντίθετα, η ΟΛΑΠ έκρινε ότι το Πρωτοδικείο με την απόφασή του αυτή παραβίασε τις ουσιαστικού δικαίου

διατάξεις των άρ. 2παρ1Σ και 1παρ1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ και θεώρησε βάσιμο τον από το άρθρο 559παρ1 ΚΠολΔ πρώτο λόγο της αίτησης να αναιρεθεί η προσβαλλόμενη απόφαση.

• *Υπόθεση προσωποκράτησης εμπόρου για χρέη*, ΑΠ 253 και 254/2000, ΕλλΔνη 2000

Το δικαστήριο περιέστειλε ασφυκτικά το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 11 του ΔΣΑΠΔ, δεχόμενο ότι επιτρέπεται να διαταχθεί προσωποκράτηση κατά εμπόρου που κακόπιστα αποφεύγει να εκπληρώσει τις συμβατικές του υποχρεώσεις.

• *Απόφαση ΟΛΑΠ 1/2001*, ΧρΙΔ 2001, σελ.248-249

Το δικαστήριο δεν έλαβε υπόψη του ως αποδεικτικό μέσο μαγνητοταινία που προσκόμισε η αναιρεσείουσα στην οποία καταγραφόταν η ιδιωτική της συνομιλία με τον αναιρεσίβλητο, που αποτυπώθηκε εν αγνοία και χωρίς την συναίνεση του τελευταίου, προς απόδειξη του ισχυρισμού της αναιρεσείουσας ότι ο αναιρεσίβλητος κατέχει ιδιόγραφη διαθήκη της θανούσης με την οποία αυτή είχε εγκαταστήσει κληρονόμο της την αναιρεσείουσα. Στηριζόμενο στις διατάξεις 2παρ1Σ, 9παρ1Σ, 19Σ, 8 ΕΣΔΑ, το δικαστήριο επεσήμανε ότι η εν αγνοία και χωρίς τη συναίνεση ενός των συνομιλητών μαγνητοφώνηση ιδιωτικής συνομιλίας ενέχει παγίδευσή του και συνεπώς αποτελεί δέσμευση και περιορισμό στην ελεύθερη άσκηση της επικοινωνίας. Η απονομή της δικαιοσύνης δεν μπορεί να γίνεται με οποιοδήποτε τίμημα.